

Självständigt arbete (examensarbete) Speciallärarprogrammet,
inriktning Språk-, skriv- och läsutveckling

HT 2019

Främjande av skolnärvaro hos elever med
hemmasittarproblematik i grundskolans senare år
- En systematisk litteraturstudie

Promoting Attendance among Students with ESL
in Later Years of Elementary School
- A Systematic Review

Karl Ardeberg

Tack till
Gloria Håkansson
för
kunnig och noggrann handledning

* * *

Författare

Karl Ardeberg

Titel

Främjande av skolnärvaro hos elever med hemmasittarproblematik i grundskolans senare år

Engelsk titel

Promoting Attendance among Students with ESL in Later Years of Elementary School

Handledare

Gloria Håkansson

Examinator

Carin Roos

Bedömande lärare

Maria Rubin

Sammanfattning

Nedanstående systematiska litteraturstudie är en studie av forskning rörande hemmasittarproblematik i grundskolans senare skolor. Syftet för studien är att genom en systematisk litteraturstudie undersöka vilka arbetssätt och förhållningssätt som aktuell forskning lyfter fram som framgångsfaktorer för att bryta hemmasittarproblematik och främja närvaro och motivation hos elever i grundskolans senare år i riskzon för permanentad frånvaro och utebliven gymnasiebehörighet. Därtill är syftet att via en syntes av litteraturstudien visa på en möjlig arbetsgång för arbetet, inspirerad av relationell pedagogik och KASAM, med tonvikt på språklig tillgänglighet, samt att klargöra vilken roll specialläraren med inriktning språk-, läs och skrivutveckling kan ha i detta arbete, utifrån frågeställningen: Hur beskriver aktuell forskning beprövade tillvägagångssätt och framgångsfaktorer i arbetet med att bryta och/eller förebygga hemmasittarproblematik i grundskolans senare år? Hur förhåller sig dessa forskningsrön till KASAM? Hur kan en syntes av dessa rön och KASAM användas för att bidra till en helhetsförståelse av studerad problembild? Hur kan en sådan syntes sammanfattas i en möjlig arbetsgång? Hur kan speciallärare med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling med utgångspunkt i dessa arbetssätt och framgångsfaktorer arbeta med motiverande, aktiverande och delaktighetsskapande insatser för att bryta och/eller förebygga hemmasittarproblematik, i en språkligt tillgänglig lärmiljö, där eleven uppmuntras att aktivt delta i samtalet kring sin utbildning? I analysen av 9 studier framkom sju olika teman i arbetet med vald elevgrupp. Dessa teman har analyserats utifrån en relationell ansats och infogats i en analysram, i form av KASAM, en teori kring hur tre kritiska faktorer, *begriplighet*, *hanterbarhet* och *meningsfullhet*, samverkar för att betinga individers resurser för att hantera svårigheter och utmaningar. Studiens mål är en analys av hur anpassningsarbete och stödsatser kan arrangeras för att skapa optimala förutsättningar för skol-återgång och fungerande skolgång för studerad elevgrupp. Framkomna teman i analysen är: *tidig kartläggning*, *snabba insatser och samarbete med elevhälsan*, *fysisk lärmiljö*, *skolan som social mötesplats*, *språklig tillgänglighet och språklig inkludering*, *studie- och yrkesvägledarens roll*, *delaktighet*, *inflytande och individualisering*, *schemaläggning*. I analysen påvisades en tydlig samverkan mellan olika teman i höjandet av KASAM, på ett sätt som tydliggör vikten av djupgående kunskaper om elevens helhetssituation och behov i skolmiljön, vikten av samarbete med elevhälsan och studie- och yrkesvägledare, vikten av arbetet med språklig tillgänglighet samt vikten av delaktighetsskapande samarbete med elev och vårdnads-havare. Tre teman löpte genom samtliga KASAM-faktorer, och framstod genomgående som centrala för höjandet av KASAM: *tidig kartläggning*, *snabba insatser*, *samarbete med elevhälsan*, *delaktighet*, *inflytande och individualisering* samt *språklig tillgänglighet och språklig inkludering*. Dessa teman, konstaterades det, kan ses som grundläggande vid arbetet med samordnade insatser för studerad elevgrupp.

Ämnesord: *Hemmasittare, problematisk frånvaro, närvarohöjande åtgärder, motivation i skolarbetet, språklig tillgänglighet, KASAM*

Author

Karl Ardeberg

Title

Promoting Attendance among Students with ESL in Later Years of Elementary School

Supervisor

Gloria Håkansson

Examiner

Carin Roos

Assessing educator

Maria Rubin

Abstract

Focus of current systematic review is on research regarding students with ESL (Early School Leaving) related problems in later years of elementary school. The aim is to, through a systematic review, examine research based working methods to counteract ESL and promote attendance and motivation in later years of elementary school, targeting permanent absence and risk of not achieving secondary competence. A further aim is to, through a synthesis of the results of the systematic review, propose a possible working procedure for this process, inspired by relational pedagogy and KASAM, emphasizing linguistic availability, describing the role of a remedial teacher with the specialized working field linguistic-, reading- and writing development in the process. How are proven methods and success factors in the halting/prevention of ESL in later years of elementary school described in research studied? How are these findings related to KASAM? How can a synthesis of research-based methods and success factors and KASAM contribute to an overall understanding of the problem studied? How can such a synthesis be summarized into a working procedure? How can a remedial teacher, with specialized working field linguistic-, reading- and writing development, work to motivate and activate students, increasing their involvement, identifying measures to halt or/and prevent protracted problematic absence in later years of elementary school, all in a linguistically available learning environment, encouraging the student to participate actively in a dialogue concerning her/his education? In the analysis of 9 studied works of research 7 themes were extracted. The themes were analyzed and merged into a theoretical frame, KASAM, a theory based on three critical factors: *comprehensibility*, *manageability* and *meaningfulness*, interacting in the creation of individual ability to cope with problems and challenges. The aim is an analysis of how the process of creating school adjustments and supportive structures could be outlined to create best possible conditions for return to and consistent attendance at school for the group of students studied. The themes presented are *Early investigation of the students' needs*, *early support and cooperation with the student health group*, *Physical learning environment*, *Social interactions at school*, *Linguistic availability and linguistic participation*, *The role of the careers officer*, *Participation, influence and individualization*, and *Timetabling*. The analysis concludes an intricate synergy between the themes, in theory raising the level of KASAM, highlighting the importance of thorough knowledge of the students' situation and needs, the significance of cooperation with the students' health group, the benefits of cooperation with a careers officer, and the importance of linguistic availability and close collaboration with student and legal guardian. Three themes emerged as especially important for all KASAM factors: *Early investigation of the students' needs*, *early support and cooperation with the student health group*, *Linguistic availability and linguistic participation* and *Participation, influence and individualization*. These themes are identified as crucial for support of the group of students studied.

Keywords: *Early School Leaving, ESL, School Dropout Prevention, School Motivation, Linguistic Availability, KASAM.*

Innehåll

<i>Inledning och bakgrund</i>	s. 8
<i>Hemmasittarproblematik som specialpedagogiskt arbetsfält</i>	s. 8
<i>Skolplikt och rätten till utbildning</i>	s. 8
<i>Hemmasittare i grundskolans senare år</i>	s. 9
<i>Speciallärarens roll</i>	s. 9
<i>Problemområde</i>	s. 10
<i>Två teoretiska utgångspunkter</i>	s. 10
<i>Syfte och forskningsfrågor</i>	s. 11
<i>Studiens upplägg</i>	s. 11
<i>Litteratur- och forskningsgenomgång</i>	s. 12
<i>Centrala begrepp</i>	s. 12
<i>Ett angeläget arbete</i>	s. 13
<i>En viktig grupp</i>	s. 13
<i>Hemmasittare – inte detsamma som skolkande elever</i>	s. 14
<i>En tendens, olika bakgrund</i>	s. 14
<i>Några vanliga individcentrerade problembeskrivningar</i>	s. 15
<i>Skolans roll</i>	s. 16
<i>Språklig tillgänglighet i lärmiljön</i>	s. 17
<i>Komplex problematik – stort kunskapsbehov</i>	s. 18
<i>Teoretiska utgångspunkter</i>	s. 19
<i>Ett problemområde, två perspektiv</i>	s. 19
<i>Relationell pedagogik</i>	s. 19
<i>KASAM – känsla av sammanhang</i>	s. 20
<i>Begriplighet</i>	s. 20
<i>Hanterbarhet</i>	s. 20
<i>Meningsfullhet</i>	s. 21
<i>KASAM i en skolkontext</i>	s. 21
<i>KASAM och hemmasittare</i>	s. 22
<i>Metod</i>	s. 23
<i>Val av metod</i>	s. 23
<i>Urvalsmetod</i>	s. 23

<i>Metoden steg för steg</i>	s. 24
<i>Urval</i>	s. 24
<i>Urvalskriterier</i>	s. 24
<i>Urvalsgrupp</i>	s. 25
<i>Det första urvalet</i>	s. 26
<i>Genomsökningen</i>	s. 26
<i>Etiska överväganden</i>	s. 27
<i>Kvalitetsgranskning av ingående studier</i>	s. 27
 <i>Genomförande</i>	 s. 28
<i>Litteratursökning och urvalsprocess</i>	s. 28
<i>Resultat av gjorda sökningar</i>	s. 28
<i>Figur 1: Första steget i litteratursökningen</i>	s. 29
<i>Figur 2: Andra steget i litteratursökningen</i>	s. 30
<i>Analys och bearbetning</i>	s. 31
<i>Analysmetod i genomförande- och resultatdel</i>	s. 31
<i>Genomgång och tematisering</i>	s. 31
 <i>Resultat</i>	 s. 32
<i>Teman i innehållsanalysen</i>	s. 32
<i>Tidig kartläggning, snabba insatser och samarbete med elevhälsan</i>	s. 32
<i>Fysisk lärmiljö</i>	s. 33
<i>Skolan som social mötesplats</i>	s. 34
<i>Språklig tillgänglighet och språklig inkludering</i>	s. 35
<i>Studie- och yrkesvägledarens roll</i>	s. 36
<i>Delaktighet, inflytande och individualisering</i>	s. 37
<i>Schemaläggning</i>	s. 37
<i>En analys, sju teman</i>	s. 38
<i>Teoretisk analys</i>	s. 39
<i>KASAM i praktiken – ett förhållningssätt översatt till en skolsituation</i>	s. 39
<i>Begriplighet</i>	s. 40
<i>Hanterbarhet</i>	s. 41
<i>Meningsfullhet</i>	s. 43
<i>Centrala teman</i>	s. 45

<i>Studiens sju teman och KASAM – en översikt</i>	s. 45
<i>Figur 3: KASAM-kriterier utifrån forskningsbaserade teman</i>	s. 46
<i>Optimala förutsättningar för skolnärvaro enligt KASAM</i>	s. 46
<i>Figur 4: Venndiagram: Optimala förutsättningar för skolnärvaro</i>	s. 47
<i>Ett förslag till forskningsbaserad arbetsgång</i>	s. 48
<i>Arbetsgångens syfte och bruk</i>	s. 48
<i>En arbetsgång, tre översikter</i>	s. 48
<i>En möjlig forskningsbaserad arbetsgång steg för steg</i>	s. 48
<i>Figur 5: Möjlig arbetsgång, steg för steg</i>	s. 53
<i>En arbetsgång – ett flexibelt stöd, inte ett hinder</i>	s. 54
<i>Sammanfattning och slutsatser</i>	s. 55
<i>Diskussion</i>	s. 56
<i>Metoddiskussion</i>	s. 56
<i>Specialpedagogiska implikationer</i>	s. 58
<i>Resultatdiskussion och avslutande reflektioner</i>	s. 59
<i>Slutord</i>	s. 61
<i>Referenser</i>	s. 63
<i>Bilagor</i>	s. 67
<i>Bilaga 1: Presentation av ingående studier</i>	s. 67
<i>Bilaga 2: Kvalitetsgranskning av ingående studier</i>	s. 71
<i>Bilaga 3: Teman, representerade i ingående studier</i>	s. 75
<i>Bilaga 4: Arbetsgång, kommenterad fältversion</i>	s. 77

Inledning och bakgrund

Hemmasittarproblematik som specialpedagogiskt arbetsfält

En viktig del av speciallärarens arbete utgörs av kartläggning, anpassningar och särskilt stöd. Specialläraren ska ta initiativ till och medverka i förebyggande arbete och bidra till att undanröja hinder och svårigheter i olika lärmiljöer, och därigenom göra undervisning tillgängliga för alla (SFS 2011:186; SOU 2016:94). Arbetet läggs vanligtvis upp med utgångspunkten att eleven befinner sig i skolan, och är mottaglig för åtgärder i skolmiljön. En större utmaning, som blivit allt vanligare, är att elever av olika skäl under längre perioder inte lämnar hemmet och tar sig till skolan. Dessa elever benämns ofta i vardagligt tal *hemmasittare*. Ordet kan tyckas slentrianmässigt och problemfokuserat. Det kommer detta till trots att användas i detta arbete, med förtydligad, icke värderande innebörd. Andra uttryck som används för att beskriva denna elevgrupp täcker endast vissa aspekter av den kombination av omständigheter som föreligger för denna grupp av elever, och ordet är det uttryck som allmänt används. Dessa elever är inte sällan i mycket stora behov av stöd och anpassningar i studieupplägg och lärmiljö för att kunna återgå till skolgång. För specialläraren är detta slags anpassningar och stödinsatser ett angeläget arbetsfält, med stora behov av brett specialpedagogiskt kunnande (SFS 2011:186; SOU 2016:94).

Skolplikt och rätten till utbildning

Skolplikt är en av hörnstenarna i det svenska utbildningssystemet. En viktig förutsättning för att kunna fullgöra denna och nå utbildningens mål är närvaro i en undervisningssituation. Detta betonas i regeringsutredningen *Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera* (SOU 2016:94). Enligt Lgr 11 syftar utbildningen inom skolväsendet till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Utbildningen ska främja alla elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära (Skolverket, 2011). Enligt Skollagen (Skollagen, 2010: 800 kap 7, paragraf 3) har alla barn, bosatta i Sverige, skolplikt och rätt till grundläggande skolutbildning. Utbildningen ska vara likvärdig; undervisningen ska vara anpassad utifrån elevernas förutsättningar och behov:

Skolan har ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter att nå målen för utbildningen. (...) Alla som arbetar i skolan ska uppmärksamma och stödja elever i behov av särskilt stöd, och samverka för att göra skolan till en god miljö för utveckling och lärande (Skolverket, 2011, s.8)

Även FN:s barnkonvention betonar barns rätt till utbildning, vikten av att göra grundläggande utbildning obligatorisk och vidareutbildning tillgänglig, samt av att uppmuntra regelbunden närvaro i skolan och minska antalet studieavbrott (FN:s barnkonvention, artikel 28, s. 27).

Hemmasittare i grundskolans senare år

Hur ser då lagtexten på långvarig frånvaro? Enligt Skollagen (Skollagen 2010: 800 kap 1, paragraf 8-10) ska alla, oberoende av geografisk hemvist och sociala och ekonomiska förhållanden, ha lika tillgång till skolgång. Enligt SOU2016:94 kan långvarig och återkommande frånvaro leda till att en elev inte får den utbildning som eleven har rätt till. Ouppnådda kunskapsmål och bristande studievana försvårar framtida deltagande i såväl fortsatta studier som yrkes- och samhällsliv (SOU 2016:94).

En kritisk grupp i detta sammanhang är de elever som hamnat i detta slags utanförskap i grundskolans senare år. Dessa löper stor risk att falla ur systemet och inte få beredskap för och behörighet till gymnasiestudier. Denna grupp, som enligt Skolinspektionens (2010) utredning *Skolfrånvaro och vägen tillbaka. Långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan ur elevens, skolans och förvaltningens perspektiv* ökat markant i storlek, har på senare år varit föremål för flera studier och rapporter samt statliga insatser. Skolinspektionen, Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) har i undersökningar och projekt arbetat för att främja närvaro och sätta in tidiga insatser för denna grupp. Av samtliga elever som avslutade årskurs 9 år 2016 saknade uppemot 17 % behörighet att söka till ett nationellt program (Skolverket, 2016). Behovet av insatser är således tydligt. För mig, som speciallärare som arbetar inom grundskolans senare år, har arbete med anpassningar och särskilt stöd för elever i denna situation kommit att bli allt mer aktuellt. Behovet av fördjupade kunskaper och utprovandet av arbetssätt ter sig påfallande i arbetet med denna ofta mycket känsliga grupp elever, för vilken återgången till skolan ofta är en stor utmaning. I detta arbete har specialläraren en viktig roll.

Speciallärarens roll

I arbetet med kartläggning, anpassningar och stödinsatser för elever i den situation som diskuteras i denna studie har specialläraren en viktig och naturlig del, i samarbete med skolans elevhälsa (SOU 2016:94). Specialläraren genomför pedagogiska utredningar och analyserar svårigheter för individen i lärmiljön, och verkar för ett individanpassat arbetssätt för elever i behov av särskilt stöd (SFS 2011:186; SOU 2016:94). Centralt i arbetet med elever med problematisk skolfrånvaro är att undanröja eller överbrygga hinder för återgång till skolgång, samt att få eleven motiverad och aktiverad, en nödvändig nyckel för fortsatt arbete (SOU 2016:94). I detta arbete är språklig tillgänglighet och språklig inkludering viktiga faktorer för elevens förmåga att ta till sig och delta i undervisningen. Specialläraren med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling har enligt examensordningen för speciallärare rollen av en kvalificerad rådgivare i frågor som rör barns språk-, skriv- och läsutveckling. Det åligger även specialläraren

att ta initiativ till, analysera och medverka i förebyggande arbete och bidra till att undanröja hinder och svårigheter i olika lärmiljöer, delta i arbetet med att utforma och genomföra åtgärdsprogram för enskilda elever i samverkan med berörda aktörer samt stödja barn och elever och utveckla verksamhetens lärmiljöer (SFS 2011:186). En viktig del av detta arbete är ett språkligt tillgängliggörande arbetssätt, som gör undervisningen språkligt inkluderande och låter eleven delta i en språkligt anpassad, inkluderande lärsituation. Samordnandet av insatser och anpassningar för att skapa en språkligt tillgänglig och språkligt inkluderande lärmiljö blir med ovanstående utgångspunkter ett naturligt arbetsfält för specialläraren med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling.

Problemområde

I olika slags rapporter (se exempelvis SOU 2016:94) betonas ofta vikten av förebyggande insatser för att tidigt bryta negativ närvarotendens. Problematiken som diskuteras i detta arbete är dock inte sällan redan fullt utvecklad då den konstateras, exempelvis då en elev byter skola och skrivs in vid en ny skolenhet. Utvecklandet av ett arbetssätt även för arbete i ett skede där omfattande problematik redan konstaterats ter sig därför angeläget. Denna grupp elever kommer att stå i fokus i föreliggande arbete, som kommer att fokusera på speciallärarens samordnande och stöttande roll i arbetet med aktivering och motiveringsarbete med långtidsfrånvarande elever utan giltig av vårdpersonal utfärdad långtidssjukskrivning i grundskolans senare år, som är på väg mot sökande av gymnasieutbildning och riskerar att inte nå kunskapsmålen i sina skolämnen.

Två teoretiska utgångspunkter

Två teoretiska inriktningar med relevans för arbetet med hemmasittarproblematik är den relationella pedagogiken och KASAM. Bemötande och relationella hänsyn samt elevens förmåga att hantera utmaningar är två faktorer som lyfts fram som kritiska i arbetet med elever med studerad problematik. KASAM, en teori kring individers förmåga att hantera svårigheter och utmaningar utifrån grundbegreppen begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet, sammanfattar tillsammans med den relationella pedagogikens synsätt kring bemötande och relationell kompetens diskussionen kring närvaro och måluppfyllelse i en språkligt tillgänglig studiemiljö. Dessa teorier har därför valts som teoretisk utgångspunkt och tolkningsram vid analys- och syntesarbetet (Rivera et al., 2012; Aspelin, 2013). De kommer att presenteras närmare nedan i avsnittet *Teoretiska utgångspunkter*.

Syfte och forskningsfrågor

Syftet med föreliggande arbete är att genom en litteraturstudie undersöka vilka arbetssätt och förhållningssätt som aktuell forskning lyfter fram som framgångsfaktorer för att bryta hemmasittarproblematik och främja närvaro och motivation hos elever i grundskolans senare år i riskzon för permanentad frånvaro och utebliven gymnasiebehörighet. Därtill är syftet att via en syntes av litteraturstudien visa på en möjlig arbetsgång för arbetet, inspirerad av relationell pedagogik och KASAM, med tonvikt på språklig tillgänglighet, samt att klargöra vilken roll specialläraren med inriktning språk-, läs och skrivutveckling kan ha i detta arbete. Följande forskningsfrågor ligger till grund för undersökningen:

- Hur beskriver aktuell forskning beprövade tillvägagångssätt och framgångsfaktorer i arbetet med att bryta och/eller förebygga hemmasittarproblematik i grundskolans senare år?
- Hur förhåller sig dessa forskningsrön till KASAM? Hur kan en syntes av dessa rön och KASAM användas för att bidra till en helhetsförståelse av studerad problembild? Hur kan en sådan syntes sammanfattas i en möjlig arbetsgång?
- Hur kan speciallärare med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling med utgångspunkt i dessa arbetssätt och framgångsfaktorer arbeta med motiverande, aktiverande och delaktighetsskapande insatser för att bryta och/eller förebygga hemmasittarproblematik, i en språkligt tillgänglig lärmiljö, där eleven uppmuntras att aktivt delta i samtalet kring sin utbildning?

Studiens upplägg

Nedanstående undersökning är en systematisk textanalys i två steg: en innehållsanalys av nio vetenskapliga studier i form av en kvalitativ analys, samt en analys i syntesform av de i innehållsanalysen framkomna resultaten. Den kvalitativa analysen, som kommer att beskrivas närmare i avsnittet *Metod* nedan, följer den analysmetod som beskrivs i *Systematiska litteraturstudier i utbildningsvetenskap* (Eriksson Barajas, Forsberg och Wengström, 2013). Analysverktyget, den teoretiska utgångspunkten för analysen och syntesarbetet i nästa steg av undersökningen, är KASAM, med den relationella pedagogiken som ansats. I avsnittet *Teoretiska utgångspunkter* kommer dessa teorier att presenteras närmare.

Litteratur- och forskningsgenomgång

I nedanstående litteraturgenomgång kommer en bakgrund ges till ämnet hemmasittarproblematik. Särskild vikt kommer att läggas vid skolans roll, då denna är studiens huvudsakliga fokus.

Centrala begrepp

Hemmasittare kan ses som ett paraplybegrepp, en sammanvägning av flera begrepp som används för att beskriva den typ av frånvaro som är i fokus i detta arbete. Den definition av begreppet hemmasittare som kommer att användas i denna studie är följande:

En elev som varit frånvarande minst tre veckor utan giltig sjukskrivning av läkare eller motsvarande på grund av oförmåga att befinna sig i skolmiljön, oftast beroende på ett problematiskt förhållande till denna, vilket leder till att eleven istället stannar i hemmet, och därför inte uppnår sociala och/eller kunskapsmässiga mål. Vägran att gå i skolan är vanligtvis olust/orosbetingad, har olika psykosocial/medicinsk och/eller pedagogisk bakgrund och är ofta känd av vårdnadshavarna. Eleven har ofta starka olustkänslor knutna till skolsituationen, och är vanligtvis medveten om skolplikten, men oförmögen att bryta frånvaron trots att denna är känd av vårdnadshavarna.

Ovanstående definition är författarens tolkning och sammanvägning av definitioner i flera olika källor, och är inte en ordboksdefinition. Den sammanvägning och tolkning som ligger till grund för denna definition av begreppet kommer att presenteras och diskuteras nedan tillsammans med använda källor.

Problematisk frånvaro definieras i SOU 2016:94 som frånvaro som är så omfattande att den riskerar att ha negativ inverkan på elevens utveckling mot utbildningens mål (SOU 2016:94).

Skolplikt är en lagstadgad skyldighet för barn inom ett visst åldersintervall att delta i undervisning i grundskola. Skolplikten innebär även en närvaroplikt. Svensk skolplikt omfattar alla barn som bor i Sverige, och gäller i normalfallet från 6 år (förskoleklass) tills att eleven gått ut årskurs 9 i grundskolan eller motsvarande sista år i annan skolform (Skolverket, 2010).

Ett angeläget arbete

Arbetet med så kallade hemmasittare, och utvecklandet av strategier för att få dessa att återgå till en fungerande skolgång, där de kan erbjudas hjälp, stöd, insatser och olika anpassningar, är ett angeläget arbetsfält. Följderna av detta slags permanentad frånvaro blir ofta mycket allvarliga och långtgående för individen, såväl socialt och psykiskt som i form av drastiskt minskade framtida möjligheter, enligt Utbildningsdepartementets kommittédirektiv *Att vända frånvaro till närvaro* (Regeringen, 2015). Olika forskningsrapporter, sammanfattade i regeringsutredningen *Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera* (SOU 2016:94), ger vid handen att godkända betyg i kärnämnena är en indikator för hur personer kommer att klara sig senare i livet. Elever med permanentad frånvaro lämnar ofta skolan med ofullständiga betyg. De löper förhöjd risk att drabbas av psykosociala problem samt svårigheter med målpuppfyllelse i gymnasiet (SOU 2016:94). Dessa elever saknar också ofta de rutiner och sociala redskap som krävs för att senare kunna tillgodogöra sig en gymnasieutbildning. Kontinuerlig närvaro i skolan lägger generellt en viktig grund för att lyckas i såväl skola som arbetsliv och i sociala sammanhang. Personer med det slags frånvaro som diskuteras i denna studie löper även förhöjd risk att hamna i kriminalitet, sociala och yrkesmässiga svårigheter och inte sällan arbetslöshet, enligt Skolverkets rapport *Frånvaro och närvaro i gymnasieskolan* (Skolverket, 2014).

En viktig grupp

Skolverket (2010), Skolinspektionen (2016) och Statens offentliga utredningar (2016) har de senaste åren uppmärksammat det ökande problemet med elever som går ut grundskolan utan gymnasiebehörighet. Eleverna med ogiltig frånvaro har blivit fler, såväl i Sverige som globalt. En viktig men alltför sällan diskuterad del av statistiken utgörs av elever med mycket omfattande skolfrånvaro, en typ av problematisk frånvaro, som diskuteras i SOU 2016:94. Problematisk frånvaro definieras här som frånvaro som är så omfattande att den riskerar att ha negativ inverkan på elevens utveckling mot utbildningens mål (SOU 2016:94). Inom denna grupp av frånvaro finns en frånvarokategori som av Skolinspektionen kallas ”skolvägran”. Denna grupp av elever har inte sällan ett problematiskt förhållande till skolmiljön, vilket leder till att eleven undviker denna och därför inte når sociala och/eller kunskapsmässiga mål (Skolinspektionen, 2016). Skälen till detta kan vara olika, och svårigheterna kan innefatta exempelvis sociala svårigheter med olika bakgrund, ångest, depression, låsningar, aggression och självmordsbeteende. Denna grupp av elever väljer bort skolan för hemmet; den kallas ofta populärt för hemmasittare. Enligt Skolverket utgörs denna grupp av elever som varit

frånvarande minst tre veckor utan giltig sjukskrivning (Skolverket, 2010). Vilka fler kännetecken har denna elevgrupp?

Hemmasittare – inte detsamma som skolkande elever

En vanlig missuppfattning är att hemmasittare är elever som skolkar. Det rör sig dock om olika slags problematik, som bör bemötas olika. SOU 2016:94 skiljer mellan skolk – ströfrånvaro okänd av vårdnadshavare – och skolvägran, många gånger olust/orosbetingad vägran/oförmåga att gå till skolan, oftast känd av vårdnadshavarna. Hemmasittare placeras i diskussionen i den senare kategorin (SOU 2016:94). Glad & Sjödin (2014) lyfter i sin metodhandbok *Tillbaka till skolan: metodhandbok i arbetet med hemmasittande barn och unga* fram några viktiga skillnader mellan de två grupperna. Hemmasittare har i allmänhet starka negativa känslor (exempelvis rädsla eller ångest) knutna till hela skolsituationen. De har vårdnadshavare som känner till deras frånvaro (till skillnad från skolkande elever som döljer sin frånvaro för vårdnadshavarna). Hemmasittare är vanligtvis inte inblandade i problemskapande beteende utanför hemmet (vilket ofta är fallet med elever som skolkar). De stannar till skillnad från skolkande elever i hemmet under skoldagen och är ofta villiga att utföra visst skolarbete i hemmet. Friberg et al (2015) ger i sin metodhandbok *Hemmasittare och vägen tillbaka – Insatser vid långvarig skolfrånvaro* en liknande beskrivning, och framhåller att dessa elever ofta är medvetna om skolplikten, och inser problemen med sin frånvaro, men inte förmår bryta denna själva. Skolan förknippas med känslomässigt obehag och upplevs i många fall som meningslös. Frånvaron är känd av vårdnadshavarna. Eleven är vanligtvis inte tyngd av kriminalitet eller missbruk. Eleven isolerar sig ofta under skoltid, men kan ha fungerande aktiviteter utanför skoltid. Eleven har ofta en önskan om att gå i skolan, men har svårt att själv bryta sin situation. Samma bild ges av Gren Landell i handboken *Främja Närvaro – Att förebygga frånvaro i skolan* (Gren Landell, 2018). Denna bild av beskriven elevgrupp stöds av den bild som ges i Skolverkets, Regeringens och Skolinspektionens rapporter, diskuterade ovan. Dessa rapporter gör liksom metodlitteraturen tydlig skillnad mellan hemmasittare och skolkande elever. Vilken är då bakgrunden till de förras frånvaro?

En tendens, olika bakgrund

Det är i sammanhanget viktigt att skilja mellan denna grupp ofrivilligt långtidsfrånvarande elever och elever med giltig långtidssjukskrivning, en grupp som inte kommer att behandlas i denna studie. Det slags frånvaro som diskuteras här är enligt Skolverket (Skolverket, 2010) många gånger svår att enkelt definiera som antingen giltig eller ogiltig, dels för att frånvaron

ofta registreras som sjukfrånvaro av vårdnadshavare, dels eftersom bakgrunden ofta är psykiska problem som rätt diagnosticerade skulle kunna ligga till grund för en sjukskrivning. Enligt Anne-Sofie Strands (2013) doktorsavhandling *Skolk ur elevernas och skolans perspektiv: en intervju- och dokumentstudie* bygger detta slags frånvaro på en oförmåga att delta. Denna bottnar inte sällan i en känsla av utanförskap – socialt (i förhållande till kamrater) och/eller pedagogiskt (med svårigheter att ta del av den ordinarie undervisningen), eller som allmänna känslor av brist på samhörighet med skolmiljö och jämnåriga. Känslan av utanförskap blir i praktiken självuppfyllande då elevens frånvaro ökar och kontakten med skola och jämnåriga minskar (Strand, 2013). Enligt Glad & Sjödin (2014) är bakgrunden till detta slags frånvaro varierande, med svårigheter som separationsångest, trotssyndrom, social fobi och depression som ofta framlyfta utmaningar men också en stor grupp elever (33%) utan någon ställd diagnos. Vikten av helhetstänkande kring elevens situation, med goda kunskaper om eleven och gott samarbete med pedagoger, vårdnadshavare och elevhälsa lyfts fram av Ekstrand (2015) i forskningsartikeln *What it takes to keep children in school: a research review* (Ekstrand, 2015). För att kunna sätta in rätt åtgärder är det helt avgörande med en korrekt analys av bakgrunden till känslan av utanförskap. Rör det sig om svårigheter att ta del av undervisningsmaterial och undervisning (exempelvis läs/skrivsvårigheter, andra språkliga svårigheter eller inlärningsbegränsningar)? Är det sociala svårigheter, ångest, depression, trauman, dåligt självförtroende eller någon typ av högkänslighet som försvårar närvaron i undervisningssituationen? Skäl och bakgrund kan vara många; de måste analyseras noga för att rätt individanpassade åtgärder ska kunna sättas in (SOU 2016:94).

Några vanliga individcentrerade problembeskrivningar

Enligt forskningsstudien *Predicting high school truancy among students in the Appalachian south* av Hunt & Kopko (2009) lider många hemmasittare av sociala problem och/eller depressioner. Enligt en annan forskningsstudie, *School, learning and mental health: a systematic review* av Gustavsson et al., är det också vanligt med negativ självbild, bristande självförtroende/negativ akademisk självbild och rädsla för misslyckanden i skolan (KVA, 2010). Häggkvist (2000) lyfter i sin forskningsstudie *Ungdomsfrånvaro. Ett mått på skolans arbetsmiljö och ungdomars hälsa* fram neuropsykiatrisk/psykisk funktionsnedsättning som överrepresenterad bland hemmasittare. Dessa är enligt flera forskningsstudier i hög grad överrepresenterade bland personer med av olika typer av fysisk och/eller psykisk funktionsvariation eller sjukdom såsom AD/HD, autism, separationsångest, ångest, depression, social fobi samt till psykisk problematik kopplade somatiska symtom såsom huvudvärk och

magproblem (Häggkvist, 2000). En grupp som särskilt lyfts fram i forskningen är elever med autismspektrumstörning. En studie visar att var femte elev med autismspektrumstörning vid något tillfälle varit hemma från skolan mer än en månad i sträck. Elever i denna grupp är överrepresenterade bland elever med depression; de uppfattar (på grund av bristande föreställningsförmåga) och svårigheter att själva upprätthålla en struktur oftare än andra skolan som meningslös och svårbegriplig. Dessa elever har inte sällan svårigheter med exempelvis schemaförändringar, personalbyten, krav på social kompetens och en orolig skolmiljö med exempelvis störande ljud (Skolverket, 2009). Bühler, Karlsson och Österholms (2018) handledning *Lågaffektivt bemötande och problematisk skolfrånvaro* framhåller denna elevgrupps särskilt stora behov av stöd, struktur och anpassningar. Den höga frånvaron i gruppen leder enligt en undersökning av Skolverket (2009) samt en enkätundersökning av Autism- och Aspergerförbundet (2010) ofta till utanförskap och isolering.

En annan viktig grupp med stort stödbehov är de elever som med frånvaron flyr undan mobbning, kränkningar och utsatthet av olika slag, eller stannar hemma p.g.a. trauman knutna till detta slags upplevelser. Även denna grupp löper hög risk för permanentad frånvaro (SOU 2016:94).

En tredje viktig grupp är enligt Baker, Sigman & Nugents socialt inriktade forskningsrapport *School Refusal and Psychiatric Disorders: A Community Study* elever som undviker skolan för att undvika att utsättas för akademiska kravsituationer, på grund av olika typer av inlärningshinder, inte sällan i kombination med annan typ av problematik.

En fjärde grupp utgörs av elever med en orolig hemmiljö med brist på tillsyn, olika slags problematik hos vårdnadshavarna (vilket kan skapa oro och separationsångest hos barnen) och icke fungerande relationer i hemmet, med brist på stöd från vårdnadshavarna (Baker, Sigman & Nugent, 2001).

Skolans roll

SOU 2016:94 lyfter fram skolfaktorer som otydliga mål, låga förväntningar från ämneslärarna och brist på delaktighet som riskfaktorer för hög frånvaro. Enligt Skolverket är andra riskfaktorer alltför lite individualisering och bristande pedagogiskt stöd. Alltför stora elevgrupper och för lite lärar-elev-kontakt samt otrygghet i skolmiljön är ytterligare faktorer som betonas av Skolverket, som lyfter fram vikten av en närvarande personal som har tät kontakt med eleverna, bygger relationer och snabbt följer upp tendenser till frånvaro (Skolverket, 2010).

Språklig tillgänglighet i lärmiljön

En viktig faktor, som framhålls i såväl läroplan (Skolverket, 2011) som i olika typer av utredningar (se exempelvis SOU 2016:94; Skolverket, 2009; Skolverket, 2010 samt Skolinspektionen, 2016) och handböcker (se Gren Landell, 2018 och Bühler, Karlsson & Österholm, 2018) är en språkligt tillgänglig lärmiljö, där eleven kan förstå och ta till sig undervisningen fullt ut och medverka på sina villkor utifrån sina förutsättningar. Dessa krav ter sig nog för de flesta pedagoger som grundläggande. När det gäller elever i stora språkliga behov kräver deras uppfyllande dock ofta mer omfattande anpassningar och insatser. Bakgrunden till behoven av språkliga anpassningar och språkligt stöd kan se olika ut: läs/skrivsvårigheter, hörsel/synnedättning, språkstörning, pragmatiska utmaningar kopplade till neuropsykiatrisk funktionsvariation, variationer i ordförråd kopplade till andraspråksbehov eller social bakgrund, kognitiv profil m.m., inte sällan i samverkan (Nettelblatt, 2013; Bruce et al., 2016). Anpassningar och stödinsatser kan därför naturligtvis variera. Lgr 11 betonar att inga elever ska bli utsatta för diskriminering pga funktionsnedsättning, och att elever med behov av särskild anpassning och särskilt stöd ska få detta (Skolverket, 2011). Språkliga anpassningar kan utifrån ovanstående resonemang ses som en central del av arbetet. I detta arbete ger examensordningen för speciallärare med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling denna yrkesgrupp en nyckelroll. Enligt SFS 2011: 186 (examensordningen för speciallärare) tillhör det speciallärarens roll att identifiera, analysera och bidra till att undanröja hinder och svårigheter i lärmiljöer, bidra till att genomföra åtgärdsprogram och utveckla verksamhetens lärmiljöer. Specialläraren ges därtill uppgiften att vid behov arbeta individanpassat med elever i behov av särskilt stöd, samt bidra med specialkunskap inom det egna ämnesområdet. Samordnandet av insatser och anpassningar för att skapa en språkligt tillgänglig och språkligt inkluderande lärmiljö blir så ett naturligt arbetsfält för specialläraren med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling. Ansvarsområdet blir tydligt i flera centrala yrkesfunktioner: i arbetet med att utreda/kartlägga behov, samordna insatser, anpassningar och stöd, i den rådgivande rollen för ämneslärare, funktionen som samordnande i lärargruppen och elevhälsan, vid behov i kontakt med externa resurser, samt rollen i konkreta undervisningssituationer (SFS 2011:186).

Komplex problematik – stort kunskapsbehov

Hemmasittarproblematik är ett symptom med många bakomliggande orsaker, och bör alltid diskuteras på individnivå, utifrån elevens unika förutsättningar och behov i den givna lärsituationen. Arbetet med att hitta fungerande stödstrategier kräver stort kunnande. Det är ofta utmanande, då de bakomliggande problemen inte sällan är komplexa – pedagogiska, psykologiska, sociala och hälsomässiga faktorer samspelar i såväl skola som hem, vilket ställer krav på kunskap, lyhördhet och flexibilitet hos den berörde pedagogen (Skolverket, 2010).

Teoretiska utgångspunkter

Ett problemområde, två perspektiv

Såsom ovan konstaterats är behov och utmaningar hos den studerade elevgruppen ofta komplexa och utmanande, med stora behov av anpassningar, stöd, lyhördhet, relationell kompetens och individualisering. Två teoretiska inriktningar, som står i samklang med forskningsöversikten ovan, är den relationella pedagogiken samt KASAM (Känsla Av Sammanhang). Dessa teoretiska inriktningar har valts som teoretisk referensram. Av dessa kommer KASAM att användas som analysmodell. Den relationella pedagogiken kommer att utgöra studiens ansats, den teoretiska utgångspunkt som genomsyrar förståelse och tolkning i studien. Detta komplementära bruk av två teorier har gjorts i analogi med Carin Roos (2012) översikt över metoder i kvalitativa studier. Enligt denna kan en kvalitativ studie ha dels en ansats: ett teoretiskt perspektiv eller ett sätt att se, som genomsyrar förståelse och tolkning, och dels ett analysverktyg, en teori som utgångspunkt för analysen av data. De två teoretiska utgångspunkterna kommer nedan att presenteras.

Relationell pedagogik som ansats

Den relationella specialpedagogiken är ett arbetssätt och perspektiv som diskuteras av Jonas Aspelin (2013) i *Relationell specialpedagogik – i teori och praktik*. Enligt Aspelin fokuserar den relationella pedagogiken på människan som social varelse, och på vad som sker mellan människor. Den är ett arbetssätt där möten och relationsbyggande står i centrum, framförallt den pedagogiska relationen lärare-elev, men även övriga relationer i undervisningssituationen. Aspelin betonar inriktningens fokus på vad som händer mellan människor i ”här-och-nu”-situationer, med fokus på hur förtroendefulla och välfungerande lärare-elev-relationer utvecklas och vad de betyder för elevers lärande. I centrum står det pedagogiska mötet, där den närvarande läraren bekräftar eleven sådan eleven är, men också visar vad eleven kan bli, i ett växelspel där närvaro och fingertoppskänsla är nyckelord. Fokuset på relationer och interaktioner lägger vikt vid mötet mellan elev och miljö. Förklaringar till individens problematik söks i detta samspel mellan eleven, gruppen, miljön, pedagogerna och kontexten. Eleven blir med detta synsätt en person *i* svårigheter istället för en person *med* svårigheter. Det centrala i arbetet blir då anpassning av planering, genomförande och utvärdering av undervisningen med hänsyn till elevers behov, med fokus på att skapa en inkluderande, anpassad miljö för alla elever (Aspelin, 2013).

KASAM – känsla av sammanhang

KASAM (känsla av sammanhang) är en teori som fokuserar på individers resurser för att hantera svårigheter och utmaningar. Teorin är utarbetad av Aron Antonovsky, professor i sociologi vid Ben-Gurions universitet i Beersheba, Israel, och grundare av den salutogena modellen, en teori kring vilka faktorer som hjälper individer att bibehålla god hälsa. Teorin har omarbetats och utvecklats genom åren, och ofta tillämpats i diskussioner av exempelvis patienter och elever i svårigheter. Den bygger från början på en studie av den psykiska hälsan och copingförmågan hos ett stort antal före detta koncentrationslägersfångar. Ett antal av de undersökta fångarna kunde konstateras ha klarat de extrema omständigheterna på ett anmärkningsvärt bra sätt; de tycktes ha ovanliga resurser att hantera stress och påfrestningar. Antonovsky definierade i sin studie stress som krav och händelser som personer saknar resurser att hantera. Han fokuserade i sin studie på de skyddsfaktorer (GMR eller generella motståndsresurser) som hjälpt de fångar som klarat sig bättre att hantera sin svåra situation (Antonovsky, 2005).

KASAM fokuserar på faktorer som hjälper individer i svåra situationer att hantera sin vardag och upprätthålla fokus och mental hälsa under stressande omständigheter. Teorin definierar tre viktiga begrepp, tre faktorer som var avgörande för de fångar som lyckats behålla en förhållandevis god mental hälsa och copingförmåga. Begreppen är begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet. De tre begreppen hänger nära samman och påverkar varandra inbördes. De ska nedan presenteras mer utförligt var för sig.

Begriplighet

Begriplighet innebär i denna teoretiska referensram att personen i svårigheter behöver förstå den information som personen möter. Informationen ska vara strukturerad och begriplig för vederbörande. Om personen upplever en låg känsla av begriplighet, kommer vederbörande att uppleva sig som ett maktlöst offer, oförmöget att påverka sin situation. Personen ger då lätt upp. Om personen i svårigheter upplever en hög känsla av begriplighet ökar vederbörandes känsla av att förstå och kunna påverka sin situation. Självförtroendet och känslan av kontroll ökar, och vägen framåt blir tydligare.

Hanterbarhet

Hanterbarhet är ett mått på i vilken utsträckning en person i svårigheter upplever sig ha förmågan att hantera olika situationer. Hög grad av hanterbarhet minskar känslan av att vara ett offer, och ökar vederbörandes känsla av kompetens och förmåga att bemästra sin situation.

Även här kan självförtroende och känslan av kontroll sägas öka. En i skolsammanhang viktig hanterbarhetsfaktor är individens förmåga att be om och ta emot hjälp, och på så vis använda och skaffa sig de redskap som behövs för att hantera den egna situationen.

Meningsfullhet

Meningsfullhet är den tredje nyckelfaktorn inom KASAM. Denna faktor är en viktig motiverande faktor. Hur känslomässigt meningsfullt upplevs livet i stort, och arbetet med att hantera och förändra den egna situationen i en viss riktning? I vilken grad upplever sig individen som delaktig i besluten kring den egna situationen? Hur tydliga är uppsatta mål, och i vilken utsträckning hänger de samman med/är de en del av personens egna mål (framtidsmål, livsmål etc.)? Denna faktor hänger intimt samman med de två föregående. Förståelse av vad som är en möjlig väg framåt och en upplevelse av att kunna hantera och förbättra situationen i en riktning som av personen själv upplevs som tydligt önskvärd, via steg som upplevs som begripliga, möjliga och ledande till ett för personen själv önskvärt slutresultat leder sammantaget till att vederbörande kan förmås att engagera sig och aktivt arbeta för att förbättra sin situation, och uppleva ställda krav som värda att investera tid och engagemang i, som utmaningar snarare än problem (Antonovsky, 2005).

KASAM i en skolkontext

Översatt till en skolkontext sammanfattar KASAM kärnan av det ovan i litteraturgenomgången diskuterade arbetet med elever i behov av särskilt stöd och extra anpassningar: språklig anpassning, språklig inkludering och även i övrigt **begripliggörande/tillgängliggörande** av arbetsmaterial, skolmiljö och syftet med skolarbete och skolnärvaro, vikten av att skolsituationen och skolarbetet upplevs som **hanterbara**/möjliga att bemästra av eleven och vikten av att skolnärvaro och skolarbete upplevs som **meningsfullt** av eleven. De tre faktorerna tillgängliggör tillsammans lärmiljön, stärker elevens akademiska självförtroende och motiverar eleven att närvara och delta i skolarbete (Rivera et al., 2012). I nedanstående studie kommer grundpelarna i KASAM knytas samman med litteraturgenomgångens metodöversikt. Aktuella arbetsmetoder, avvägningar och förhållningssätt kommer att infogas i en KASAM-ram.

KASAM och hemmasittare

Hur ser då forskningen ut kring KASAM och skolungdomar? Graden av KASAM lyfts av Rivera et al. (2012) i *Developmental contexts and sense of coherence in adolescence: A systematic review* fram som en avgörande faktor för den psykiska hälsan under ungdomstiden, med ett tydligt samband mellan hög grad av KASAM och låg grad av ångest och depression. KASAM kan således, i linje med Antonovskys teori, ses som en skyddsfaktor under en känslig period av livet. Rivera et al. betonar att låg grad av KASAM generellt kan förknippas med större upplevelse av att vara pressad av skolans krav; unga människor med låg grad av KASAM upplever mer stress, överbelastning, psykisk ohälsa och hopplöshet medan ungdomar med hög grad av KASAM har högre ambitioner och presterar bättre i skolsituationen. Elever som har svårt att förstå den undervisning som ges har enligt Rivera et al. lägre KASAM samt större svårigheter att hantera skolsituationen. Hög KASAM byggs däremot upp när elever får vara delaktiga och har en förståelse för undervisningssituationerna. Utvecklandet av KASAM påverkas enligt Rivera et al. starkt av graden av socialt och pedagogiskt stöd från lärare och andra i elevens omgivning. Det är därför viktigt att kartlägga graden av KASAM hos elever med exempelvis hög skolfrånvaro och bristande måluppfyllelse, och sätta in kompensatoriska åtgärder för att höja denna vid behov (Rivera et al., 2012).

Metod

Metoden för föreliggande studie är en systematisk litteraturstudie såsom den beskrivs av Eriksson Barajas, Forsberg och Wengström (2013). En systematisk litteraturstudie är en granskning och analys av texter utifrån en viss analysmetod (Eriksson, Barajas et al., 2013). Nedan kommer utgångspunkterna för studien att presenteras: metodval och implikationer (*Val av metod*), urvalskriterier vid val av analyserade texter (*Urval*), analysens steg samt gjorda avvägningar vid analysarbetet (*Bearbetning och analys*). Gjorda databassökningar, sökord och avgränsningar presenteras i avsnittet *Genomförande*, beaktade etiska aspekter i *Etiska aspekter*.

Val av metod

En systematisk litteraturstudie är en systematisk avsökning, kritisk granskning och sammanställning av litteratur och data inom ett ämnesområde med utgångspunkt i tidigare empiriska studier, med avstamp i avgränsade och tydliga frågor och med fokus på aktuell forskning, med syfte att skapa en syntes av forskningsresultat från tidigare genomförda studier inom valt område. Den systematiska litteraturstudien bör fokusera på aktuell forskning inom valt ämnesområde. Syftet med analysen och syntesen är ofta att skapa ett beslutsunderlag för skolarbete, vägledande principer för utbildningsarbete och nya studier (Eriksson, Barajas et al., 2013). Enligt Eriksson Barajas et al. är en systematisk litteraturstudie en användbar arbetsmetod vid besvarandet av frågor kring vilka undervisningsmetoder som är lämpligast, och huruvida de har stöd i vetenskaplig litteratur. Enligt Jesson, Matheson och Lacey (2011) måste metoden vid en systematisk litteraturstudie vara transparent. Dokumentation ska ske genom processen, och en redovisning ska ske av använda databaser, årtal inom vilka sökningar har gjorts, tidpunkt för sökningen, sökord, avgränsningar och antalet träffar (Jesson et al., 2011).

Urvalsmetod

Enligt Eriksson Barajas et al. finns det inte någon klart uttalad regel för antalet vetenskapliga studier som bör inkluderas i en systematisk litteraturstudie. Om möjligt bör all relevant forskning kartläggas och inkluderas. Detta är naturligtvis sällan praktiskt möjligt; istället bör en sövring göras utifrån angivna kriterier, med fokus på relevans och tillgänglighet. Inom ramen för föreliggande systematiska litteraturstudie har en fullständig överblick inte varit möjlig, och ett urval har istället gjorts. Enligt Eriksson Barajas et al. är risken för feltolkning, etiska dilemman och felkällor mindre vid en systematisk litteraturstudie än vid andra undersökningar, då valda studier är granskade och utvalda utifrån trovärdighetskriterier.

Metoden steg för steg

Eriksson Barajas et al. utgår vid val av ingående studier från de krav eller kriterier som det internationella nätverket för samhällsvetenskaplig forskning *The Campbell Collaboration* ställt upp för en systematisk litteraturstudie. Det rör sig om fyra grundkrav:

1. Tydligt beskrivna kriterier och metoder vid sökning samt urval av artiklar.
2. En tydligt beskriven sökstrategi.
3. Systematisk kodning av de inkluderade studierna.
4. Om möjligt användande av metaanalys för att väga samman resultatet från små studier.

Centralt vid en systematisk litteraturstudie är att arbetet sker i flera steg. Först beskrivs bakgrunden till studien. Därefter motiveras dess utgångspunkter, en problemformulering skrivs och frågor som är möjliga att besvara skrivs fram. Härfter upprättas en plan för studien, med sökord och sökstrategi. Efter detta väljs studier samt litteratur ut, värderas kritiskt och bedöms utifrån kvalitet och relevans för studien. I slutsteget analyseras och diskuteras resultaten, som därefter sammanställs, varvid slutsatser dras (Eriksson Barajas et al., 2013).

Urval

Urvalskriterier

Val av litteratur för studien har gjorts utifrån syfte och frågeställning, samt ovan beskrivna urvalskriterier, med syftet att få ett så aktuellt och relevant material som möjligt. Enligt Eriksson Barajas et al. bör man vid en litteraturstudie använda sig av aktuell forskning inom det valda området, och vid urvalet utgå från tydliga vetenskapliga krav. De texter som valts ut för denna studie är rapporter, artiklar och avhandlingar som är granskade genom peer-review, samt offentliga utredningar som genomgått en motsvarande granskning, för att säkerställa saktligheten och den vetenskapliga kvaliteten på de ingående studierna och därigenom studiens trovärdighet, vederhäftighet samt dess tyngd i kunskapsbidraget. Valda studier är hämtade från perioden 2000 – 2020. Äldre studier har inte tagits med då fokus i studien är nyare forskning. Medtagna studier speglar internationell forskning på området, men viss tonvikt läggs vid svenska förhållanden då situationen i den svenska skolan står i fokus, och då ämnet för studien har aktualiserats och varit föremål för flera större studier inom svensk skolforskning de senaste åren. Sökningen har gjorts i flera steg; den har inletts med en artikelsökning enligt nedan angivna kriterier.

Urvalsgrupp

Sökning efter vetenskapliga artiklar har gjorts i flera steg. En första sökning har gjorts med sökverktyget *Summon*, för att få en bred överblick över vetenskapligt baserade böcker, artiklar, uppsatser, avhandlingar m.m. som finns tillgängliga inom ämnet. Sökverktyget har valts såsom mest ändamålsenligt för syftet, att spegla både pedagogiska och sociala insatser såväl internationellt som nationellt samt att erhålla ett tillgängligt material i artikelform eller exempelvis i form av avhandlingar, rapporter eller utredningar. Sökningen har gjorts på publikationer, vetenskapliga artiklar, tidskriftsartiklar och populärvetenskapliga artiklar inom utbildningsvetenskap, psykologi och omvårdnad, från år 2000 till och med 2020, för att spegla ett aktuellt forskningsläge. Sökningen har begränsats till träffar med *Fulltext online* eller *Bibliotekskatalog*, vetenskapligt granskat (peer review), *Open access*, *Publikation/Avhandling* med ämnesområde *social välfärd & socialt arbete* samt *utbildningsvetenskap*. Resultat utanför bibliotekets samling har tagits med i sökningen. Sökningar har gjorts både med sökord på engelska och med sökord på svenska för att få en bred överblick. Sökningarna har som ovan nämnts begränsats till att endast gälla artiklar som blivit peer reviewed, dvs vetenskapligt granskade och godkända; härigenom har artiklar som inte granskats vetenskapligt uteslutits. Valda studier är skrivna på engelska eller svenska, då dessa språk är de språk som författaren av denna studie behärskar fullständigt. Urvalet har i övrigt styrts av studiens frågeställning.

Använda sökord: *dropout prevention, ESL prevention, ESL, Early school Leaving prevention, hemmasittare, skolfrånvaro, frånvaro, ogiltig frånvaro, långvarig frånvaro, hög frånvaro*

Vid val av artiklar har valts artiklar som varit tillgängliga i fulltext, med tillgänglig abstract och som bedömts ha praktiskt tillämpbart resultat utifrån frågeställningen. Vid gränsfall har stöd tagits av ett särskilt urvalsinstrument, vilket presenteras nedan. Vid gjorda sökningar efter aktuell litteratur inom området framkom olika sätt att beskriva och benämna olika begrepp; dessa gjordes till föremål för nya sökningar, och resultatet blev det ovan redovisade breda sökordsfältet.

Det första urvalet

En första granskning av relevansen i innehållet i funna artiklar gjordes utifrån titlar och abstracts; uppenbart irrelevanta artiklar sållades så bort. Vid denna första granskning föll även icke tillgängliga artiklar bort.

En andra sovrning gjordes utifrån en bedömning av hela texten med hjälp av PESICO. PESICO är en utökad variant av PICO, en metod som används vid avgränsning av problemområden inom samhällsvetenskaplig forskning. PICO är en strukturerad metod för sökstrategier utifrån gjord problemformulering (Eriksson Barajas et al., 2013). PESICO innefattar följande urvalskriterier:

- **Population:** Deltagarna i studien: deltagare, åldersspann, anknytning till problemområdet.
- **Environment:** – Miljön där studien genomförts (hem, skola, annan miljö).
- **Subject:** – föremålen för studien.
- **Intervention:** – Intervention som studeras: tid, vem som utfört interventionen etc.
- **Control:** – Kontrollgrupp.
- **Outcome:** – Utfall/resultat.

PESICO-kriterierna har i detta arbete, med utgångspunkt i syfte och frågeställning, tillämpats på följande sätt:

- **P:** Elever i högstadiet med hemmasittarproblematik (enligt definition ovan).
- **E:** Grundskolemiljö, de senare grundskoleåren.
- **S:** Elever med hemmasittarproblematik, grundskolepersonal i form av lärare, skolledare och medlemmar av elevhälsan samt med dessa samarbetande instanser.
- **I:** Interventioner/anpassningar för att främja skolnärvaro.
- **C:** Elever i grundskolans senare år med och utan hemmasittarproblematik enligt definitionen ovan.
- **O:** Återgång till skolgång i varierande grad.

Genomsökningen

Vid gjorda sökningar genomsöktes rubriker och abstracts som låg inom ramen för studien. Relevanta texter valdes ut. Valda arbeten studerades. En ytterligare sovrning skedde utifrån relevans för syfte och frågeställning, med ett mindre urval som resultat. Detta urval resulterade

i 5 artiklar. Enligt Eriksson Barajas et al. (2013) kan det första urvalet byggas på genom en genomläsning av referenslistan i relevanta artiklar. Vid genomgång av studierna i det första urvalet gicks referenslistorna igenom i anslutning till genomgången av texterna, för att identifiera relevanta studier. Även i detta urval användes PESICO-kriterierna som urvalsinstrument tillsammans med studiens frågeställning. I detta skede medtogs, förutom forskningsartiklar, vetenskapliga rapporter och avhandlingar, även statliga utredningar. I detta andra urval tillkom 4 studier.

Etiska överväganden

Vid en systematisk litteraturstudie bör alltid etiska överväganden göras både vad gäller urval av litteratur och presentation av resultat, för att studien ska uppfylla de etiska krav som ställts upp av Vetenskapsrådet (2011). Vid en systematisk litteraturstudie bör enligt Eriksson Barajas et al. endast studier som givits tillstånd från en etisk kommitté eller i övrigt kan redovisa etiska överväganden väljas. Denna riktlinje har följts vid urvalet i detta arbete. Endast artiklar som är kollegialt granskade, *peer reviewed*, eller motsvarande, har använts. Någon diskussion av forskningsetik i enskilda studier kommer därför inte att föras. Samtliga artiklar som använts i studien är vetenskapligt granskade samt publicerade av etablerade institutioner eller i etablerade vetenskapliga tidskrifter. Använd litteratur har redovisats med en presentation, för att göra det möjligt för läsaren att bedöma dess trovärdighet. Presentationen återfinns i bilaga 1.

Två viktiga faktorer för en undersöknings relevans och tillförlitlighet är dess validitet och reliabilitet. Vid genomförd studie har särskild hänsyn tagits till validitetshöjande faktorer, genom återkoppling till använda frågeställningar samt ett noggrant urval av data med relevans för studiens frågeställning. Särskild vikt har också lagts vid reliabilitet, som säkerställts genom att flera studier ställts emot varandra i en öppen redovisning av källor, och genom en öppen redovisning av använda urvalskriterier.

Kvalitetsgranskning av ingående studier

Vid granskning av ingående studiers kvalitet har kvalitetsgranskningskriterierna som anges i Eriksson Barajas et al. (2013) tagits till utgångspunkt. Enligt Eriksson Barajas bör en kvalitetsgranskning innefatta studiens syfte, dess frågeställningar, dess design, urval, datainsamling, analys och tolkning av resultaten. Studierna i föreliggande undersökning har genomgått en kvalitetsgranskning utifrån dessa kriterier. En översikt av resultatet av denna granskning ges i tabellen i bilaga 2 nedan. För urvalsbedömning har använts Bryman (2002), Repstad (1993) samt Stúkat (2005).

Genomförande

Litteratursökning och urvalsprocess

Nedan kommer litteratursökningsarbetet samt arbetet med urval av använda studier att presenteras steg för steg. En översikt över urvalsprocessen ges inledningsvis för överblick över arbetet.

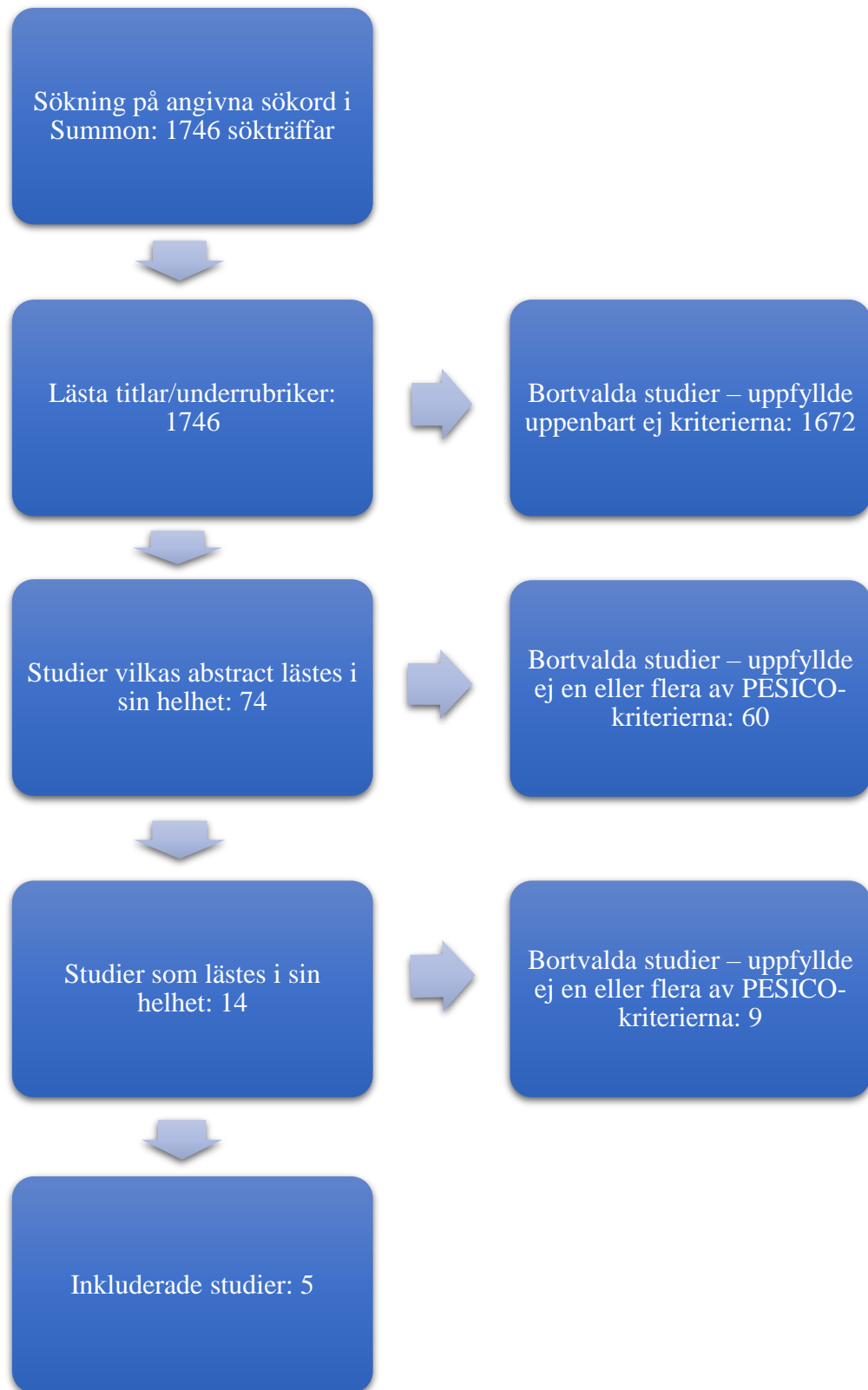
Resultat av gjorda sökningar

Resultatet av gjorda sökningar utföll enligt nedan:

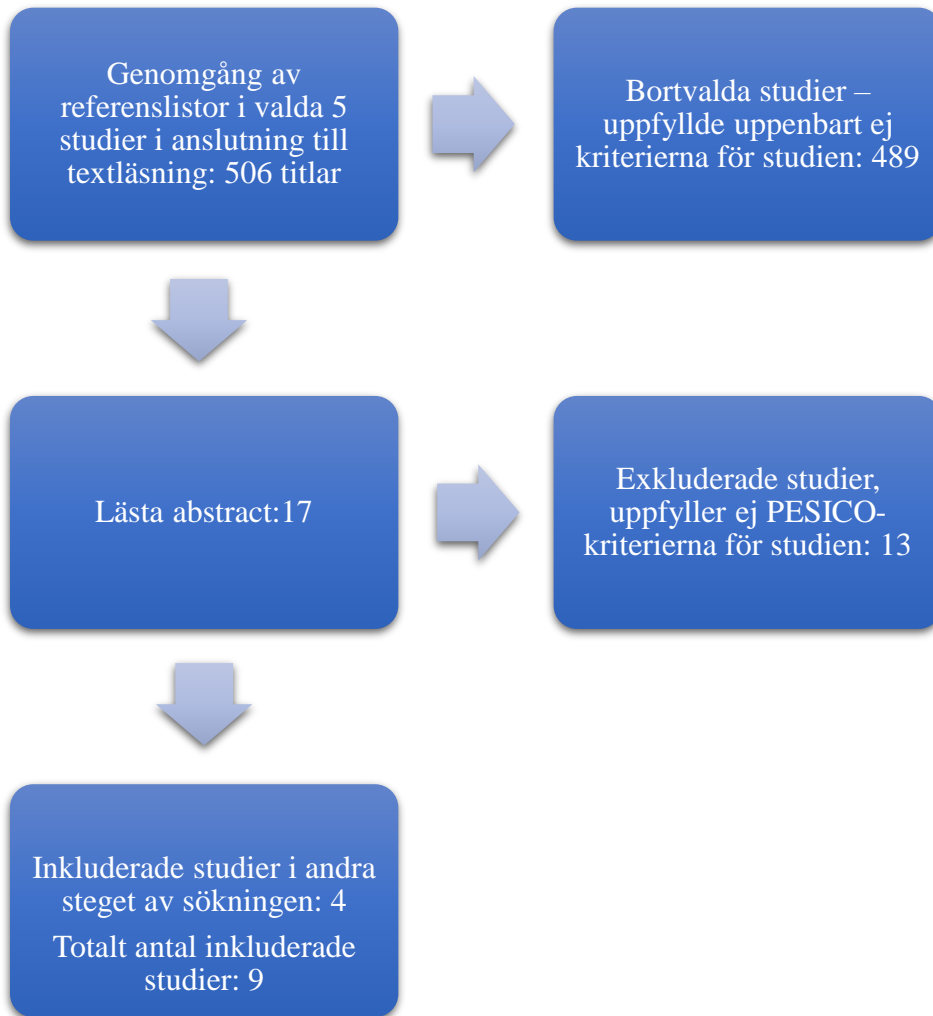
Sökord	Sökträffar
<i>dropout prevention</i>	541
<i>Early School Leaving prevention</i>	483
<i>Frånvaro</i>	297
<i>ESL</i>	259
<i>hög frånvaro</i>	86
<i>ESL prevention</i>	44
<i>Skolfrånvaro</i>	16
<i>långvarig frånvaro</i>	15
<i>ogiltig frånvaro</i>	5
Summa	1746

Gjorda sökningar genomfördes 2019 – 12 – 28. De gav 1746 sökträffar. Vid genomläsning av rubriker på studierna sorterades 1672 bort, då de uppenbart inte motsvarade ämnesområdet för föreliggande undersökning. Vid tveksamma fall användes PESICO-kriterierna som stöd i urvalet. 74 studier valdes ut; dessas abstracts lästes igenom i sin helhet, vilket resulterade i att 60 uteslöts, då dessa saknade något av PESICO-kriterierna. 14 studier återstod efter detta urval; dessa lästes igenom i sin helhet. 9 av dessa motsvarade inte ett eller flera av PESICO-kriterierna; dessa valdes bort. 5 studier återstod därefter; dessa valdes ut för att ingå i undersökningen. De 5 valda studierna gick igenom i sin helhet. I anslutning till genomgången av studierna gick referenslistorna i dessa igenom. 506 referenser lästes igenom. Av dessa valdes 489 bort då de inte uppfyllde kriterierna för studien. 17 abstracts lästes igenom. Av dessa valdes 13 bort då de inte uppfyllde ett eller flera PESICO-kriterier. 4 studier bedömdes som värdefulla; dessa valdes ut och lades till de övriga. Valda studier uppgick så slutligen till 9.

Figur 1: Första steget i litteratursökningen

Figur 2: Andra steget i litteratursökningen

Analys och bearbetning

Vid en systematisk litteraturstudie ställs valda forskningsfrågor till utvalda texter/artiklar. Studiens analys/bearbetningsarbete påbörjades med en genomgång av valda studier, med fokus på metod/resultat/analys/diskussions-avsnitt. Härvid skapades teman i anslutning till studiens syfte samt dess teoretiska ram, beskriven i avsnittet *Teoretiska utgångspunkter* ovan. Framkomna teman infogades under avsnittet *Analys* i den valda teoretiska ramen, med presenterad teoretisk ansats som utgångspunkt, och med teorin som ram och analysverktyg skapades en syntes utifrån syfte och frågeställning.

Analysmetod i genomförande- och resultatdel

Valda studier har undergått en innehållsanalys. Innehållsanalys är en typ av kvalitativ analys, som kännetecknas av en systematisk och stegvis klassificering av data, för att lättare kunna identifiera mönster och teman, med målet att beskriva och kvantifiera speciella fenomen, och systematiskt analysera data (Eriksson Barajas et al., 2013). Den typ av innehållsanalys som brukats i denna studie är en kvalitativ metasyntes, en metod som ofta används för att sammanställa kvalitativa studier genom en process av tolkning och syntes. Datainsamlingen sker genom att individuella studier väljs ut utifrån relevans för forskningsfrågan. Genom att identifiera konsensus, skapa hypoteser och studera mönster i olika studier kan synteser utvecklas, varigenom studiernas samlade tolkade kunskap kan göras mer användbar. Metasyntesen är inte endast en sammanställning av resultaten från utvalda studier, utan en analys av dessa resultat. I denna process jämförs, översätts och analyseras data, och görs sedan i avsnittet *Analys* till föremål för analys utifrån en vald teori, vilket leder till nya tolkningar som förtydligar resultaten (Eriksson Barajas et al., 2013).

Genomgång och tematisering

Analys- och bearbetningsprocessen inleddes med att resultat-, analys-, sammanfattnings-, slutsats- och diskussionsdelarna i valda studier lästes igenom, för att söka av bärande teman utifrån studiernas viktigaste slutsatser. Efter detta gick studierna igenom i sin helhet. Bärande teman kartlades i en jämförelse mellan olika studier. De teman som identifierades togs till utgångspunkt för en analys med fokus på konsensus och tematiska mönster. De teman som därvid framkom, som på olika sätt belyste studiens frågeställningar, grupperades och togs till utgångspunkt för tematiska synteser. En bakgrund till i studierna framkomna teman, med presentation av ingående studiers syfte, metod mm ges i bilaga 1: *Presentation av ingående studier*, samt bilaga 2: *Kvalitetsgranskning av ingående studier*.

Resultat

I innehållsanalysen framkomna teman presenteras under detta avsnitt. Dessa teman kommer därefter utgöra grunden för i avsnittet ”Analys” återgiven analys och syntes utifrån valt teoretiskt ramverk.

Utifrån studiens syfte och frågeställning har sju teman utkristalliserats; dessa återfinns nedan samt översiktligt i bilaga 3.

Teman i innehållsanalysen

Tidig kartläggning, snabba insatser och samarbete med elevhälsan

Ett tema som lyfts fram i två studier är vikten av tidig kartläggning, snabba insatser och samarbete med elevhälsan. SOU 2016:94 betonar att insatser vid hemmasittarproblematik för att bli effektiva bör vara flexibla, individanpassade och bygga på samarbete mellan vårdnadshavare, elev, skola och eventuell utomstående expertis, samt vid behov exempelvis socialtjänst/BUP eller liknande instans. Bakgrunden till elevens situation bör alltid utredas noga, såväl på individ- som skolnivå för att korrekta åtgärder ska kunna sättas in (SOU 2016:94). Utredningen lyfter fram vikten av snabb utredning och skyndsamt insatta konkreta åtgärder i form av olika anpassningar av exempelvis schema/studieupplägg eller stöd av skolans personal. Av avgörande betydelse är här kommunikation och samarbete mellan olika parter, såväl skolpersonal som vårdnadshavare och elev som extern kompetens. En flexibelt och respektfullt genomförd kartläggning, med beaktande av elevens unika synpunkter, kan, betonas det, lägga grunden till en relation till eleven och bli en början till en positiv förändring. Om det är möjligt kan det vara fördelaktigt att intervjua elev och vårdnadshavare var för sig, för att kunna tala öppet och påbörja relationsbyggandet med elev och vårdnadshavare. I detta arbete är lyhörddheten för elevens tankar central. Enkla förändringar som möjlighet att gå in i skolbyggnaden genom en baddörr, att få äta lunch själv, få tydliga förklaringar eller att få arbeta enskilt eller i en lugn miljö kan ha stor betydelse, och ett snabbt beviljande av liknande önskemål kan vara en viktig förtroendebyggande faktor. I det lyssnande individcentrerade arbetet byggs värdefulla relationer som lägger grunden till möjligheter att utmana i ett senare skede (SOU 2016:94). Även Skolverket (2009) betonar vikten av en tidig lyhört genomförd kartläggning i nära samarbete med vårdnadshavare och elev, i relationsbyggande syfte och för att snabbt få en korrekt bild av behovet av anpassningar för elever med autismspektrumproblematik (Skolverket, 2009).

En annan viktig faktor i arbetet är samarbetet med elevhälsa och externa instanser. SOU 2016:94 lyfter fram betydelsen av att frånvaro upptäcks och åtgärdas i ett tidigt skede, och pekar på ett underutnyttjande av elevhälsans breda kompetens när det gäller förebyggande av långtidsfrånvaro. Elevhälsan kopplas ofta in i ett sent skede, ofta endast delvis, och används inte fullt ut trots att detta slags problematik behöver bemötas med den breda kompetens som ett elevhälsoteam representerar. SOU 2016:94 betonar här elevhälsans förebyggande och hälsofrämjande funktioner, med medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska kompetenser, med tillgång till skolläkare, skolsköterska, psykolog och kurator för att kunna sätta in medicinska, psykologiska och psykosociala insatser (SOU 2016:94).

Fysisk lärmiljö

Ett tema som återkommer i fyra studier är vikten av den fysiska lärmiljön. Enligt en forskningsrapport om en undersökning av skolans fysiska och psykosociala arbetsmiljö i ett antal skolor i New York, *School building condition, social climate, student attendance and academic achievement: A mediation model* (Maxwell, 2016) har den fysiska miljön en ibland mycket tydlig betydelse för närvaro och skolprestationer. Den fysiska miljön, lokalernas utformning, påverkar den sociala interaktionen i skolan. Trånga korridorer kan bidra till konflikter och otrygghet. Stora rum inbjuder till större gruppstorlekar. Omklädningsrum och idrottshallar kan upplevas som otrygga. Mindre rum med genomtänkt välordnad inredning kan istället bidra till ett skolklimat med en känsla av småskaligt lugn, trygghet, struktur och tillit med möjlighet till förtroendebyggande möten. Undersökningen visar ett tydligt samband mellan hög frånvaro och ett negativt skolklimat, och hög närvaro och ett positivt skolklimat. En trygg, lugn, fast arbetsplats som knyts till ett fast schema och kontinuitet i personalen och med möjlighet att bygga relationer till engagerad personal och andra elever i en trygg miljö är sammantaget framgångsfaktorer för högre närvaro. Även Häggkvist (2000) betonar vikten av arbetsmiljön i skolan, framför allt utanför klassrummet. I Häggkvists enkätundersökning framträder otrygghet och sociala stressfaktorer i skolan som en avgörande faktor för olustbetingad frånvaro. En otrygg skolmiljö, med otrygga miljöer, otillräcklig vuxennärvaro och olösta konflikter mellan elever anges som den viktigaste faktorn bakom ogiltig frånvaro av intervjupersonerna, som efterlyser högre vuxennärvaro och högre grad av elevmedverkan i trygghetsarbetet (Häggkvist, 2000).

Elever med funktionsnedsättning, sociala utmaningar/variationer eller psykiska problem löper enligt en rapport från Barnombudsmannen (2015), *#Välkommen till verkligheten. Barn och unga om samhällets stöd vid kränkningar och trakasserier i skolan*, generellt sett större risk

att utsättas för negativ behandling i skolan. En trygg skolmiljö, med hög vuxennärvaro och frånvaro av kränkningar är för dessa elever grundläggande för att främja närvaro och skolprestationer samt en känsla av *school connectedness*, en känsla av att höra hemma i en skola som är anpassad efter ens behov (Barnombudsmannen, 2015). Begreppet kan enligt Barnombudsmannens rapport beskrivas som en känsla av att höra till skolan, av att vara accepterad och rättvist/respektfullt behandlad, att se skolan som viktig och av engagemang i skolarbetet.

En elevgrupp för vilken utformningen av den fysiska miljön ofta är avgörande är elever med neuropsykiatriska funktionsvariationer. Dessa elever är ofta sensoriskt känsliga och kan ha mycket svårt att vistas i miljöer med buller och stök, väggar med starka färger, flimrande lysrör och starka lukter. För dessa elever kan en anpassad miljö i form av ett lugnt, välstädat, strukturerat tyst rum utan starka färger/dofter och med färre stimuli vara till god hjälp, naturligtvis i samråd med eleven (Skolverket, 2009).

Skolan som social mötesplats

Skolans betydelse som social mötesplats är ett tema som förekommer i fyra studier. Skolan är som ovan konstaterats en social mötesplats. Det är i de sociala situationerna i skolan – såväl med elever som med pedagoger - som studiemotivation uppstår och tillfällen till social träning ges (Skolverket, 2011). Enligt Maddox & Prinz forskningsstudie *School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables* (Maddox & Prinz, 2003) har elever inom gruppen hemmasittare oftare än andra lägre förtroende för skolpersonalen. Detta förhindrar viktiga stödinsatser till frånvarande elever med kunskapsluckor och ouppnådda mål. Den frånvarande eleven hamnar inte sällan i en ond cirkel av ouppnådda mål, uppgivenhet, dålig självkänsla och rädsla för att bli dömd eller sedd som avvikande i skolsituationen. Detta försvårar återgången till vanlig skolgång (Maddox & Prinz, 2003). SOU 2016:94 betonar betydelsen av helhetstänkande kring elevens skolsituation, med relationen till pedagoger, social inkludering, god kunskap om elevens livssituation och mående, en fungerande elevvård, ett gott psykosocialt klimat och god kommunikation med eleven om dennas behov i och utanför skolan. Elever med hemmasittarproblematik har ofta negativa erfarenheter och låg självkänsla, med låg motivation till förändring. Kontakten med skolan är ofta av elev och vårdnadshavare förknippad med negativ återkoppling kring låg närvaro och bristande måluppfyllelse. Betonande av positiva faktorer i elevens beteende tjänar här ett dubbelt syfte. De förbättrar relationen till vårdnadshavarna, och förbättrar möjligheterna till en positiv allians mellan elev och skolpersonal, som genom positiv återkoppling till

vårdnadshavare och lyhördhet inför elevens behov och mål lägger grunden till ett förtroende (SOU 2016:94). SOU 2016:94 lyfter särskilt fram betydelsen av lärare som arbetar relationellt, och stöttar, uppmuntrar och bygger ett förtroende hos eleverna som avgörande för hemmasittares möjlighet att återgå till ordinarie skolgång efter en tids frånvaro (SOU 2016:94). Andersson (2013) betonar vikten av att elever i socialt sårbara situationer ges möjlighet att arbeta i mindre grupp om detta gör skolsituationen mer lättillgänglig. Enligt Anderssons resultat upplevdes den mindre gruppen generellt som mer socialt lättillgänglig och mindre hotfull samt förknippad med mer lugn, hjälp och stöd än arbetet i helklass. Respondenterna i denna undersökning upplevde inte arbetsformen som stigmatiserande, utan i hög grad som en möjlighet (Andersson, 2013). Även Chou (2013) lyfter fram vikten av en skolmiljö med goda vuxenstöttade relationer i en anpassad lärmiljö, och betonar de positiva möjligheterna i en mindre arbetsgrupp, som bör lyftas fram som en positiv valmöjlighet för eleven – ”*choosers, not losers*” (Chou, 2013).

Språklig tillgänglighet och språklig inkludering

Vikten av att skolmiljön är språkligt tillgänglig och språkligt inkluderande är ett tema som lyfts fram i tre studier. SOU 2016:94 betonar vikten för elevens motivation av att undervisningen upplevs som begriplig. Då eleven inte kan följa med och förstå upplevs undervisningen inte längre som intressant, meningsfull eller tillgänglig. Riskgrupper kan här vara elever med språkliga hinder kopplade till läs/skrivsvårigheter, neuropsykiatriska funktionsvariationer, språkstörning, uppmärksamhetsvariationer, syn/hörselnedsättningar, kognitiva variationer, svenska som andraspråk och variationer i ordförråd, med större stödbehov inför teoretiska uppgifter som kräver ett visst ordförråd. Högre språklig tillgänglighet (i vid bemärkelse) med förklaringar, visuellt stöd, stöd för minnet, möjlighet till kompletterande förklaringar och stöd med att ta in kunskapsstoffet i språkligt anpassad form samt stöd av exempelvis digitala hjälpfunktioner (textuppläsning, läs/skrivprogram, talsyntes m.m.) kan för denna grupp vara avgörande för känslan av tillgänglighet och meningsfullhet i skolmiljön. Ett språkligt tillgängliggörande arbetssätt kan för denna grupp elever vara mycket viktigt för möjligheten att tillgodogöra sig undervisningen, utvecklas språkligt och höja sin akademiska självkänsla (SOU 2016:94). Giota (2013) betonar vikten av en anpassad, vid behov medierad, väl fungerande kommunikation mellan elev och lärare, med god språklig tillgänglighet och rik återkoppling från lärare till elev, ett språkligt tillgängliggörande arbetssätt som ställer höga krav på lyhördhet och flexibilitet (Giota, 2013). Skolverket (2009) betonar vikten av språkliga/kommunikativa anpassningar för elever med autism, en funktionsvariation som ofta innebär begränsningar och

behov av anpassningar när det gäller kommunikation. Denna grupp kan gynnas av individanpassning i det språkligt inkluderande arbetet, med ökad tydlighet, individinriktade instruktioner i flera steg, ett anpassat, tydligt språk utan omskrivningar m.m. (Skolverket, 2009).

Studie- och yrkesvägledarens roll

Studie- och yrkesvägledarens roll i arbetet med hemmasittare betonas i två av de genomgångna studierna. SOU 2016:94 lyfter i arbetet med hemmasittare fram studie- och yrkesvägledarens roll. Enligt denna utredning har yrkesgruppen varit undervärderad när det gäller detta slags arbete. Studie- och yrkesvägledaren har, betonas det, möjligheter att hjälpa elever med hemmasittarproblematik på olika sätt. Studie- och yrkesvägledarens kan dels förtydliga sambandet mellan önskat yrke och möjlig utbildning, dels motivera hemmavarande elever att komma tillbaka till skolan och delta i skolarbete, genom att upplysa och stärka elever utifrån var de befinner sig. Giota (2013) diskuterar olika typer av motivation, och betonar vikten av att skolan motiverar elever utifrån deras förutsättningar, och hjälper dem att inse att skolans innehåll är relevant för dem. Giota framhåller att yttre framtidsorienterad motivation, som framtidsplaner med fokus på framtida studier och här till knuten måluppfyllelse, generellt leder till större studieframgång än exempelvis inre motivation knuten till välbefinnande och självförverkligande. Giota betonar att framtidsorienterade elever, med sikte på framtida utbildningar och arbeten, generellt uppvisar högre skolframgång än korttidsorienterade. För de elever som på olika sätt är negativa till skolarbete, mår dåligt i skolan, tar avstånd från undervisningen eller saknar inre motivation, kan det vara till stor hjälp med stöd med framtidsorienterad, yttre motivation av det slag som kan ges av en studie- och yrkesvägledare i samarbete med skolans personal i övrigt (Giota, 2013). SOU 2016:94 betonar att studie- och yrkesvägledning bör involvera hela skolans elevarbetesinriktade personal, och inte endast studie- och yrkesvägledare. Det bör finnas med som en röd tråd i arbetet med elevers grundskoleutbildning, som en process och ett område för samverkan mellan personalen istället för enbart som enskilda satsningar. SOU 2016:94 hänvisar till positiva resultat vad gäller studiemotivation i undersökningar av skolor med studievägledning även i lägre åldrar. SOU 2016:94 betonar studie- och yrkesvägledarens unika möjligheter att inspirera, vägleda och motivera elever, hjälpa dem att göra väl underbyggda val och i detta arbete visa dem hur avgörande deras närvaro är för deras möjligheter att uppnå läroplansmålen och därmed bli behöriga till en viss utbildning. I detta arbete kan den pedagogiska personalen med fördel

involveras för maximal studie- och närvaromotiverande effekt. SOU 2016:94 föreslår att studie- och yrkesvägledaren

(...) särskilt ska uppmärksamma elever med problematisk frånvaro och att studie- och yrkesvägledarens funktion tydliggörs i läroplanen när det gäller elever som har en problematisk frånvaro. (SOU 2016:94, s.285)

Delaktighet, inflytande och individualisering

Delaktighet, inflytande och individualisering som framgångsfaktorer är ett tema som lyfts fram i fyra av de genomgångna studierna. Enligt Joanna Giotas (2013) vetenskapliga rapport *Individualiserad undervisning i skolan – en forskningsöversikt* är delaktighet och inflytande över undervisning och arbetssätt viktiga faktorer för elevers motivation och närvaro. Möjlighet att välja hur och när aktiviteter ska genomföras ökar elevernas intresse och engagemang för uppgifter och för det egna lärandet. Centralt för elevernas känsla av engagemang och delaktighet är enligt Giota dels möjligheten till inflytande och val, dels mediering, anpassning av undervisning och redovisningsformer, och rik återkoppling från pedagogen. Det är i samspelet med läraren, i de förtroendefulla relationerna, det respektfulla bemötandet och lyssnandet på elevens önskemål och behov som känslan av delaktighet och motivation växer fram (Giota, 2013). Även Andersson (2013) lyfter fram betydelsen av att eleverna aktivt inkluderas i arbetet genom en tydlig inbjudan att medverka, för att bryta den ofta upplevda känslan av passivitet och maktlöshet. Andersson lyfter här fram vikten av att elever bjuds in i samtal som en respekterad samtalspart. Arbetet bör påbörjas utifrån deras perspektiv, med dem som subjekt, och med full information om både det problematiska i situationen, och om de möjligheter som finns att förbättra denna och tänka framåt (Andersson, 2013). I Chou (2013) prövas en modell med mycket stor delaktighet och stort medinflytande från eleverna, med positiva resultat och positiv återkoppling från deltagarna. Dessa anger att de känt sig stärkta och motiverade av känslan av delaktighet och inflytande (Chou, 2013). Även SOU 2016:94 lyfter fram elevens och vårdnadshavarens delaktighet som en avgörande framgångsfaktor. SOU 2016:94 betonar särskilt vikten av att elevens röst kommer fram tidigt i kartläggningsarbetet, samt betydelsen av att se vårdnadshavaren som en viktig resurs och samarbetspartner i arbetet för att få eleven tillbaka till skolan (SOU 2016:94)

Schemaläggning

Ett tema med nära anknytning till temat *Delaktighet, inflytande och individualisering* är temat schemaläggning. Vikten av en genomtänkt och för eleven passande schemaläggning är ett tema som återfinns i tre studier. Betydelsen av genomtänkt schemaläggning lyfts fram i SOU

2016:94. Sammanhållna skoldagar leder enligt undersökningar och elevintervjuer till ökad närvaro. Långa pauser och håltimmar minskar elevernas närvaro och motivation att vara på plats i skolan. För att öka närvaron är det avgörande att eleverna ser skolnärvaron som meningsfull, utan längre avbrott och strötid. Detta kan möjliggöras genom så kallad blockläsning, med fördjupad undervisning i längre, koncentrerade pass. Utredningen betonar i sitt förslag vikten av sammanhållna skoldagar:

Skolarbetet ska förläggas så att eleverna så långt som möjligt får sammanhållna skoldagar. (SOU 2016:94, s. 227)

Knuten till frågan om schemaläggning är frågan om förflyttning mellan lokaler, en riskfaktor för frånvaro. Elever med låg motivation kan avvika mellan lektioner, eller uppleva förflyttningen som obehaglig/otrygg eller tidskrävande. För vissa elever kan stöd behövas vid förflyttningar. För andra kan det vara bäst att undvika förflyttningar genom ett anpassat, sammanhållet schema (SOU 2016:94). Häggkvist (2000) lyfter fram vikten av att undvika håltimmar och andra luckor i schemat, då dessa ofta bidrar till otrygghet i skolmiljön, en faktor som i Häggkvists undersökning framstår som mycket viktig (Häggkvist, 2000).

Sammanhängande med schemaläggningen är behovet av struktur och förutsägbarhet. Detta behov är många gånger extra uttalat hos elever som själva har svårt att vidmakthålla en struktur i vardagen. En sådan grupp är elever med neuropsykiatrisk funktionsvariation. Denna grupps schemamässiga behov diskuteras av Skolverket (2009). Ett tydligt, anpassat, fast, tätt schema kan enligt Skolverket för dessa elever ofta vara till god hjälp. Det kan vid behov kompletteras med de konkreta praktiska instruktioner som behövs för att eleven alltid ska veta var eleven ska vara och vad eleven ska göra, gärna kombinerade med en realistisk, tydlig plan för att komma ikapp med missat skolarbete. För elever med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning kan behovet av likartad struktur vara extra stort. För dessa elever kan det vara en fördel med ett likartat schema varje dag, med samma start- och sluttider (Skolverket, 2009).

En analys, sju teman

I ovanstående innehållsanalys av utvald forskning har sju teman framkommit. Dessa teman sammanfattar olika typer av insatser som visat sig verksamma i arbetet med att bryta den typ av problematisk frånvaro som är föremålet för denna studie. Dessa sju teman kommer nedan att analyseras och fogas in i en teoretisk ram, med sikte på en syntes, ett KASAM-inspirerat helhetsgrepp, i enlighet med denna studies syfte och frågeställning.

Teoretisk analys

Ovan har gjorts en genomgång av aktuell forskning och handboks litteratur samt en innehållsanalys av 9 studier. Vid innehållsanalysen framkom sju teman. Tillsammans ger dessa teman en bild av möjliga forskningsbaserade insatser för att främja återgång till skolgång för studerad elevgrupp. Dessa teman kommer nedan att analyseras utifrån vald teori, KASAM, med en relationell ansats, och sätts in i en teoretisk ram. Syftet med analysen är att via en syntes av litteraturstudien visa på en möjlig arbetsgång för arbetet, inspirerad av relationell pedagogik och KASAM, med tonvikt på språklig tillgänglighet, samt att klargöra vilken roll specialläraren med inriktning språk-, läs och skrivutveckling kan ha i detta arbete, utifrån studiens frågeställning:

Hur beskriver aktuell forskning beprövade tillvägagångssätt och framgångsfaktorer i arbetet med att bryta och/eller förebygga hemmasittarproblematik i grundskolans senare år? Hur förhåller sig dessa forskningsrön till KASAM? Hur kan en syntes av dessa rön och KASAM användas för att bidra till en helhetsförståelse av studerad problembild? Hur kan en sådan syntes sammanfattas i en möjlig arbetsgång? Hur kan speciallärare med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling med utgångspunkt i dessa arbetssätt och framgångsfaktorer arbeta med motiverande, aktiverande och delaktighetsskapande insatser för att bryta och/eller förebygga hemmasittarproblematik, i en språkligt tillgänglig lärmiljö, där eleven uppmuntras att aktivt delta i samtalet kring sin utbildning?

KASAM i praktiken – ett förhållningssätt översatt till en skolsituation

Såsom ovan konstaterats hänger de tre KASAM-faktorerna begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet samman. De utgör tillsammans en helhet som ger en bild av en persons förmåga att hantera sin vardag och dess utmaningar och problem. Enligt Rivera et al. (2012) kan KASAM ses som en skyddsfaktor under en känslig period av livet. Unga människor med låg KASAM drabbas i högre grad av stress, överbelastning, psykisk ohälsa och hopplöshet medan ungdomar med hög grad av KASAM har högre ambitioner och presterar bättre i skolsituationen. Utifrån detta är det hos elever med hög problematisk frånvaro och bristande måluppfyllelse viktigt att kartlägga graden av KASAM och vid behov sätta in kompensatoriska åtgärder för att höja denna (Rivera et al., 2012). Ovan har framkommit sju teman i arbetet med anpassningar och stöd för diskuterad elevgrupp. Vilken roll kan i innehållsanalysen framkomna tematiska

utgångspunkter ges i ett KASAM-inspirerat arbetssätt? Nedan kommer en genomgång att göras av hur de tre KASAM-faktorerna kan höjas för aktuell elevgrupp utifrån ovan beskrivna teman.

Begriplighet

Såsom ovan konstaterats betonar KASAM vikten av att en person i svårigheter kan förstå den information som personen möter, för att få en ökad känsla av att kunna påverka sin situation, och därmed ökad självkänsla och ökade möjligheter att påverka denna. I skolan kan detta i praktiken innebära språklig anpassning, språklig inkludering och även i övrigt begripliggörande och tillgängliggörande av arbetsmaterial, skolmiljö och syftet med skolarbete och skolnärvaro. Elever som har svårt att förstå undervisningen har enligt Rivera et al. lägre KASAM och större svårigheter att hantera skolsituationen. Hög KASAM byggs istället upp då elever förstår undervisningssituationerna (Rivera et al., 2012).

KASAM-faktorn *begriplighet* är en faktor som kan stärkas utifrån flera av ovanstående teman. Det kanske mest uppenbara temat för ökande av elevens känsla av begriplighet är *språklig tillgänglighet och språklig inkludering*. Detta tema fångar upp flera viktiga aspekter av begreppet begriplighet: tillgänglig/begripliggörandet av lärostoff och undervisningssituationer, vid behov med hjälp av mediering och stöd med olika redskap som eleven får lära sig att behärska för ökad självständighet, och elevens delaktighet genom en god kommunikation mellan lärare och elev. Rivera et al. betonar särskilt vikten av pedagogiskt stöd för höjandet av KASAM hos elever med stödbehov (Rivera et al., 2012). I detta arbete är en anpassad, väl fungerande kommunikation mellan elev och lärare, med god språklig tillgänglighet och rik återkoppling, avgörande. Denna typ av anpassningar och stöd förutsätter dock goda kunskaper om elevens behov. De ställer därigenom krav på en noggrann kartläggning med särskilda hänsyn tagna till elevens språkliga förutsättningar, samt goda kunskaper om språk-, skriv- och läsutveckling och språkligt inkluderande insatser, i linje med temat *Tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete med elevhälsan*. Detta tema kan på så vis sägas lägga grunden till arbetet för språklig tillgänglighet och språklig inkludering. Även temat *schemaläggning* kan ha viss relevans i ökandet av faktorn begriplighet. Begripligheten kan ökas konkret genom blockläsning med fokus på ett ämne med stöd och anpassningar, vilket kan ha en tillgängliggörande effekt och öka begripligheten i sig. Men begriplighet kan också handla om greppbarhet i vidare bemärkelse: en skoldags och skolmiljös greppbarhet och överblickbarhet. För detta slags mer abstrakta begriplighet kan ett noga lagt personligt, lättförståeligt schema vara mycket värdefullt.

I det begriplighetsskapande arbetet med språklig tillgänglighet och språklig inkludering är *delaktighet, inflytande och individualisering* viktiga redskap för att väl avvägda anpassningar och rätt stöd ska kunna ges. Elevens delaktighet i och återkoppling på undervisningen, elevens inflytande över arbetsformer, anpassningar och stöd samt individualiserade lösningar anpassade efter elevens behov utgör alla komponenter i arbetet för ökad begriplighet. Nära kopplad till detta tema är begripligheten på processnivå: elevens möjlighet att begripa sin skolsituation som helhet. Detta slags begriplighet kan stärkas via temat *Tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete med elevhälsan* om detta tydligt knyts till *delaktighet, inflytande och individualisering* samt *språklig tillgänglighet och språklig inkludering*, och eleven görs delaktig i processen på ett respektfullt, lyhört och inkluderande sätt, med beaktande av elevens synpunkter och tankar.

Hanterbarhet

I många fall nära knuten till KASAM-faktorn *begriplighet* är faktorn *hanterbarhet*, ett mått på i vilken utsträckning personen i svårigheter upplever sig ha har förmågan att hantera olika situationer som vederbörande försätts i. Detta ökar känslan av kompetens och förmågan att bemästra den egna situationen, samt, knutet till detta, självförtroendet och känslan av kontroll. Vikten av att skolsituationen och skolarbetet av eleven upplevs som hanterbara/möjliga att bemästra lyfts särskilt fram av Rivera et al. (2012). Den stärks av den mängd teman som kan knytas till just faktorn *hanterbarhet*.

En grundläggande utgångspunkt för att genom anpassningar och stöd kunna öka faktorn *hanterbarhet* för eleven är goda kunskaper om elevens behov och förutsättningar. Vilka situationer, aspekter och moment i skolan är svåra att hantera för eleven? Hur kan hanterbarheten bäst optimeras för denna elev utifrån anpassningar och kompensatoriska insatser? För att bygga upp dessa kunskaper är det naturligt att börja med en kartläggning, utifrån temat *Tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete med elevhälsan*. Därefter kan man utifrån bedömda behov arbeta vidare och via temat *delaktighet, inflytande och individualisering* fördjupa och tillämpa kunskaperna om vilka hanterbarhetsaspekter som ska betonas i arbetet. Detta tema fångar upp såväl relationer till lärare som delaktighet och olika typer av anpassningar. Det är därför ett viktigt tema för ökandet av hanterbarheten, genom elevinflytandets och individualiseringens frukter: väl avvägda anpassningar, tillgängliggjorda skolsituationer, förbättrade relationer till skolpersonal och känslan av delaktighet och av att ha blivit hörd och bemött med respekt.

Hanterbarhetsfrämjande anpassningar och insatser kan vara av flera slag beroende på elevens behov och förutsättningar, och bakgrunden till frånvaron. För en del elever är den *fysiska lärmiljöns* betydelse avgörande. Vikten av en trygg och välordnad skolmiljö utan störande/oroande inslag, och för en del elever med anpassningar i form av stimuliminskning (ljud, färger, sociala stimuli m.m.), arbete i lugn miljö med sociala anpassningar m.m. lyfts i flera studier fram som avgörande för en del elevers förmåga till regelbunden skolgång. Anpassningen av den fysiska lärmiljön görs bäst i linje med temat *delaktighet, inflytande och individualisering* i nära, lyhört samarbete med eleven själv, som ofta är den som bäst kan bedöma hur lärmiljön bör anpassas. En rätt anpassad lärmiljö ökar graden av hanterbarhet genom undanröjande av hinder för vistelse i skolmiljön och deltagande i undervisningen. Hanterbarheten i den fysiska lärmiljön, men även i övrigt, kan ökas genom en väl avvägd *schemaläggning*. Ett väl lagt, kanske sammanhållet, personligt schema kan vara hanterbarhetsfrämjande på flera sätt. Det kan minska sociala krav, eliminera eventuella otrygghetsskapande icke anpassade situationer, avlägsna stressmoment kopplade till förflyttningar, begränsa fokus till ämnena i elevens studieplan eller färre ämnen i form av blockläsning, och korta av skoldagen till endast undervisningstid vilket för vissa elever kan öka känslan av hanterbarhet. Anpassningar av schemat efter elevens behov görs lämpligen i dialog med eleven i enlighet med temat *delaktighet, inflytande och individualisering*.

En hanterbarhetsfaktor med anknytning till den fysiska lärmiljön och schemaläggningen är *skolan som social mötesplats*. De sociala relationerna i skolan är för många hemmasittare ofta känsliga och präglade av behov av anpassningar och stöd för ökad hanterbarhet. Rivera et al. lyfter fram vikten av socialt stöd från lärare/personal i elevens omgivning för utvecklandet av KASAM (Rivera et al., 2012). Mycket viktiga är här relationerna till skolpersonalen, och förtroendet för denna, men även fungerande kamratrelationer och tillgång till sociala sammanhang som fungerar för eleven. Av vikt är här att arbeta med *delaktighet, inflytande och individualisering* – lyhört, relationellt, med god kommunikation med elev och vårdnadshavare. Det är också viktigt med positiv förstärkning och delaktighetsskapande kommunikation, och att både bygga relationer mellan elev och personal, och vid behov skapa situationer i vilka eleven ges möjlighet att skapa relationer med jämnåriga. Det kan ske exempelvis i form av arbete i mindre grupp om eleven har lättare för denna arbetsform, för att öka hanterbarheten för eleven.

Begriplighet och hanterbarhet hänger nära samman; de möts kanske tydligast i behovet av *språklig tillgänglighet och språklig inkludering*. Rivera et al. betonar vikten av pedagogiskt stöd för höjandet av KASAM hos elever med stödbehov (Rivera et al., 2012). Temat lyfts fram som viktigt för flera elevgrupper med behov av språkliga anpassningar. Möjligheten att förstå

vad som sägs och skrivs påverkar elevens delaktighet och känsla av förståelse och kontroll över den egna situationen, avgörande faktorer för hanterbarheten. Temat är nära knutet till flera andra teman genom behovet av kunskaper om elevens behov och förutsättningar (behovet av *kartläggning*) och anpassningar i samarbete med eleven (*delaktighet, inflytande och individualisering*).

Meningsfullhet

Den tredje KASAM-faktorn, *meningsfullhet*, är en viktig faktor för elevens motivation. Hur meningsfulla upplevs skolan och deltagandet i undervisningen? I vilken grad upplever sig eleven som delaktig i besluten kring den egna situationen? Hur tydliga är uppsatta mål? I vilken utsträckning hänger de samman med och är en del av elevens egna mål (framtidsmål, livsmål etc.)? Faktorn kan upplevas som mer fristående än de två övriga, som är tätt sammanknutna. Den bygger dock i hög grad på de sistnämnda, då meningsfullhet förutsätter att en person både förstår vad som är en möjlig väg framåt, och upplever sig kunna hantera denna väg och förbättra sin situation efter egna önskemål; då dessa faktorer sammanfaller kan eleven fås att engagera sig i sin situation, och se ställda krav som meningsfulla och värda att engagera sig i (Antonovski, 2005).

Meningsfullhet, och därigenom motivation, är en känslig nyckelfaktor i arbetet med hemmasittare, som via långvarig frånvaro ofta tappat kontakten med skolan, och inte sällan präglas av uppgivenhet och brist på motivation. Ett sätt att öka meningsfullheten är att ta fasta på elevens intressen, framtidsdrömmar och önskemål inför gymnasium och yrkesliv genom ett samarbete med studie- och yrkesvägledare som ett tidigt, kanske första, steg i processen. *Studie- och yrkesvägledarens roll* kan här vara att visa eleven de möjligheter som finns, och konkret informera om vilka krav eleven behöver uppfylla för att nå sina mål. Möjligheterna att motivera eleven och få eleven delaktig i en långsiktig process genom ett nära samarbete med studie- och yrkesvägledare och kopplande av mål, studieplan och anpassningar till elevens framtidsplaner och långsiktiga mål är ofta viktiga för att öka känslan av meningsfullhet. De kombinerar positiva möjligheter (exempelvis utbildningar, skolor eller yrken som eleven är intresserad av) med konkreta krav här och nu, ett varför-därför-resonemang som sätter skolsituationen i ett nytt ljus, och i en del fall lägger grunden för en anpassad studieplan, en anpassad *schemaläggning*, tydliga krav och motiverande samtal med mentor och ämneslärare. I detta arbete med en framåtsyftande konkret studieplan med utgångspunkt i elevens framtidsmål är *delaktighet, inflytande och individualisering* viktiga redskap för att öka känslan av meningsfullhet och därigenom elevens motivation. Delaktighet och medinflytande är ofta avgörande för elevers

motivation och därigenom känslan av meningsfullhet. Rivera et al. framhåller att hög KASAM byggs upp då elever får vara delaktiga och har en förståelse för undervisningssituationerna (Rivera et al., 2012).

En annan ingång till faktorn *meningsfullhet* som är mer knuten till själva skolsituationen är temat *skolan som social mötesplats*. Rivera et al. lyfter fram vikten av socialt stöd från lärare/personal i elevens omgivning för utvecklandet av KASAM (Rivera et al., 2012). I de sociala situationerna i skolan – såväl med elever som med pedagoger – kan studiemotivation uppstå. De sociala relationerna i skolan är många gånger avgörande för elevers motivation och förmåga att upprätthålla sin skolgång. Mycket viktiga är här relationerna till skolpersonalen, och förtroendet för denna, men även fungerande kamratrelationer och tillgång till sociala sammanhang som fungerar för eleven. För att kunna göra de anpassningar som krävs för att de sociala situationerna ska fungera för eleven kan det vara av vikt att en kartläggning gjorts, i linje med temat *tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete med elevhälsan*. Utifrån detta steg görs därefter sociala anpassningar med *delaktighet, inflytande och individualisering* i centrum, i ett arbete där kommunikationen med elev och vårdnadshavare är grundläggande. Centralt är här att bygga relationer mellan elev och personal, och vid behov skapa situationer i vilka eleven ges möjlighet att skapa relationer med jämnåriga, exempelvis i form av arbete i mindre grupp om eleven har lättare för denna arbetsform.

En tredje ingång till faktorn *meningsfullhet* är *språklig tillgänglighet och språklig inkludering* i skolsituationen. Är undervisning och lärostoff tillgängliga, begripliga och därigenom meningsfulla för eleven, eller är eleven utestängd av språkliga hinder? Kan eleven förstå och delta i undervisning och sociala språkliga situationer? Rivera et al. betonar vikten av pedagogiskt stöd för höjandet av KASAM hos elever med stödbehov (Rivera et al., 2012). Temat lyfts fram som viktigt för flera elevgrupper med behov av språkliga anpassningar, exempelvis elever med läs/skrivsvårigheter, neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, elever i språklig sårbarhet, elever med andra funktionsvariationer samt elever med svenska som andraspråk. Även detta slags anpassningar föregås och samordnas lämpligen med *tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete med elevhälsan* och genomförs i en process som präglas av *delaktighet, inflytande och individualisering*.

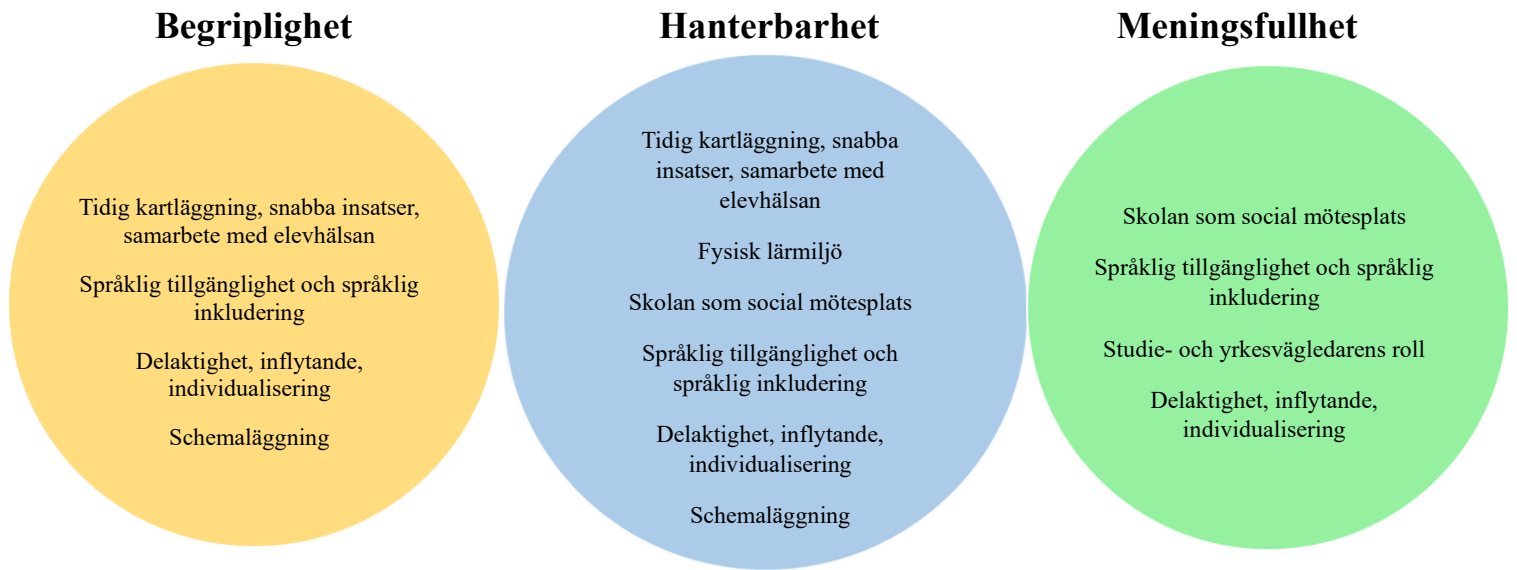
Centrala teman

Vid analysen av ingående teman och dessas betydelse för stärkande av KASAM för studerad elevgrupp återkommer tre teman direkt eller indirekt under samtliga KASAM-kriterier: *språklig tillgänglighet och språklig inkludering, delaktighet, inflytande och individualisering* samt direkt eller indirekt *tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete med elevhälsan*. Temat *tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete med elevhälsan* framstår tydligt som ett viktigt grundläggande första steg i arbetet. Det kan ses som en första orientering i elevens behov och förutsättningar, och en första avvägning kring vilka steg som ska tas för att påbörja arbetet med att höja elevens KASAM och möjliggöra en återgång till skolgång. Nära knuten till denna, och sammankopplat med alla tre KASAM-kriterier och samtliga teman, är temat *delaktighet, inflytande och individualisering*. Detta är ett nyckeltema i arbetet med anpassningar och stöd med tillgänglighet och delaktighet i fokus, och med tydlig relevans för såväl begriplighet, hanterbarhet som meningsfullhet. Det tredje tema som återkommer såsom väsentligt för alla tre KASAM-kriterier är *språklig tillgänglighet och språklig inkludering*. Detta tema är med sin nyckelbetydelse för begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet ett tema som är av avgörande betydelse både i undervisning och på processnivå. Arbetet utgår med fördel från *tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete med elevhälsan* och *delaktighet, inflytande och individualisering*, som tillsammans lägger grunden för ett framgångsrikt arbete med språklig tillgänglighet och språklig inkludering.

Studiens sju teman och KASAM – en översikt

Inordnandet av studiens sju teman inom ramen för KASAM återges nedan i form av en översikt, där varje cirkel motsvarar ett KASAM-kriterium.

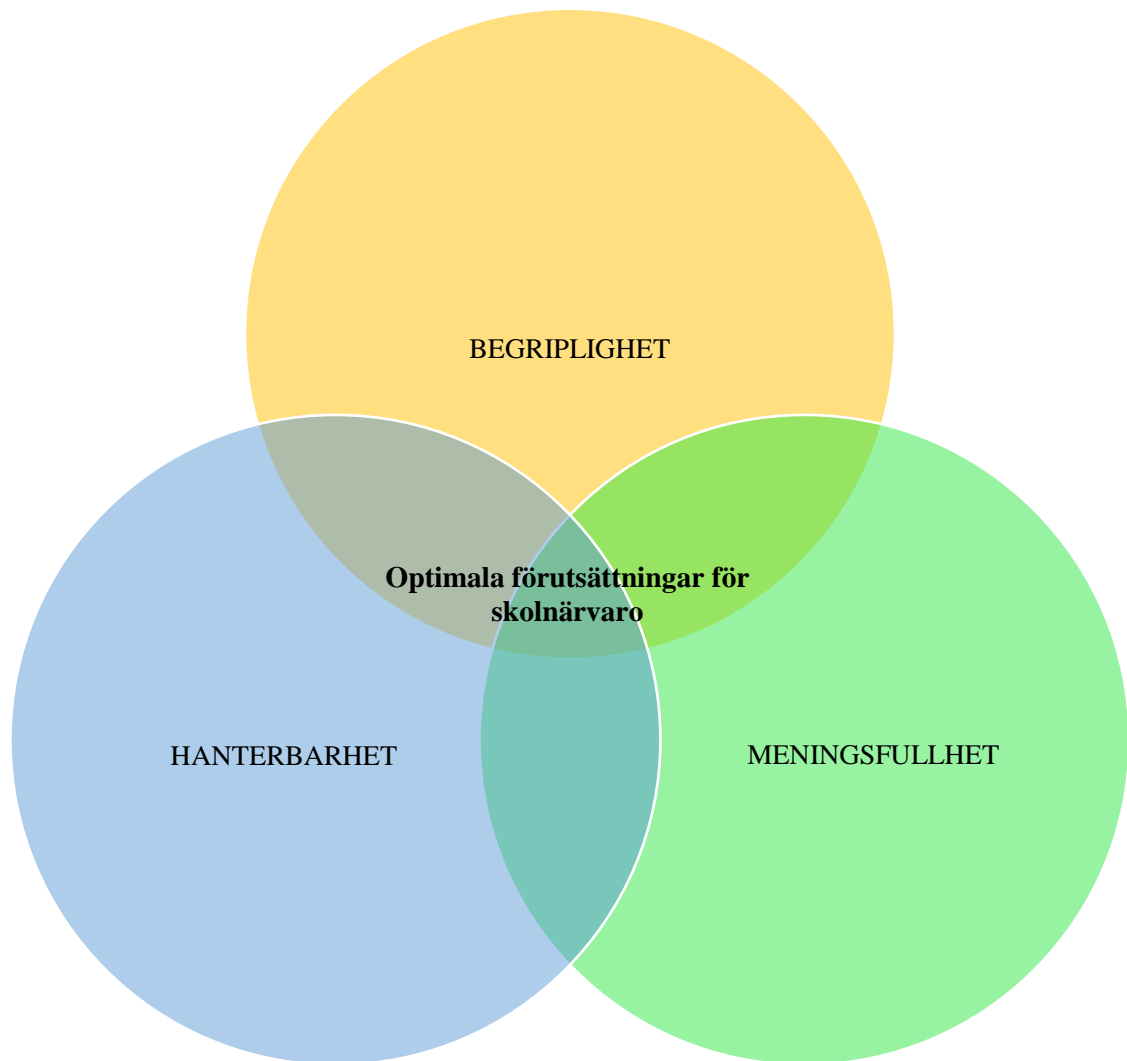
Figur 3: KASAM-kriterier utifrån forskningsbaserade teman

Optimala förutsättningar för skolnärvaro enligt KASAM

Ovan diskuterade nyckelfaktorer är inte bara intimt förbundna och sammanflätade med varandra; de flyter in i, överlappar och förstärker varandra ömsesidigt, och samverkar synergistiskt för att skapa optimala förhållanden för skolåtergång. Då de alla sammanfaller uppnås en hög nivå av KASAM, och därmed optimala förhållanden för närvaro. Dessa förhållanden illustreras i figur 4 nedan.

Figur 4: Venndiagram: Optimala förutsättningar för skolnärvaro

Ett förslag till forskningsbaserad arbetsgång

Ovan har ett antal framkomna teman och faktorer analyserats utifrån KASAM:s grundtankar. Det har konstaterats att dessa alla på sitt sätt har relevans i ett arbetssätt som syftar till att möta i studien fokuserad problematisk frånvaro genom höjandet av KASAM i skolsituationen. Vi har nu nått fram till denna studies sista fas, ett förslag till forskningsbaserad arbetsgång utifrån studiens resultat. I denna kommer ovanstående syntes att sammanfattas i en möjlig arbetsgång.

Arbetsgångens syfte och bruk

Nedanstående förslag till arbetsgång är avsett för arbete med elever som redan befinner sig i den situation som avhandlas i denna studie, men kan naturligtvis även användas som stöd då elever befaras löpa risk för att hamna i detta slags situation. Arbetsgången är tänkt som ett arbetsredskap för speciallärare med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling som önskar arbeta med motiverande, aktiverande och delaktighetsskapande insatser för att bryta och/eller förebygga hemmasittarproblematik, i en språkligt tillgänglig lärmiljö, där eleven uppmuntras att aktivt delta i samtalet kring sin utbildning.

En arbetsgång, tre översikter

Arbetsgången kommer att presenteras i tre steg: en forskningsbaserad diskussion i vilken möjliga steg skrivs fram med utgångspunkt i studiens undersökning, ett flödesschema för översiktlighet i figur 5 samt, som stöd och rådgivning i det praktiska arbetet, i en kommenterad fältversion i bilaga 4. I den sistnämnda beskrivningen av arbetsgången, som ligger utanför undersökningens egentliga ram, och mer bör ses som en extraläsning, en tillämpad förlängning av dess praktiska syfte, anges under respektive steg vilka teman som aktualiseras, vilka KASAM-kriterier som uppfylls, hänvisning till den forskning som ligger till grund för rekommendationerna samt i något fall även tips på ytterligare läsning. För den som önskar fördjupa sig ytterligare rekommenderas ett studium av de i litteraturgenomgången diskuterade handböckerna, artiklarna och utredningarna.

En möjlig forskningsbaserad arbetsgång steg för steg

Steg 1. SOU 2016:94 lyfter fram vikten av att en noggrann kartläggning görs som ett första steg i arbetet, för att på ett tidigt stadium skaffa viktiga kunskaper om elevens behov och förmågor. I detta steg görs en bedömning av befintlig information om eleven: kartläggningsmaterial, åtgärdsprogram, anteckningar, överlämning från tidigare skola m.m. Kartläggningen bör för bästa resultat ske i samarbete med elevhälsa, elev, vårdnadshavare och eventuella externa

instanser. Bakgrunden till elevens situation bör utredas noga, såväl på individ- som skolnivå för att korrekta åtgärder snabbt ska kunna sättas in (SOU 2016:94). Skolverket (2009) betonar vikten av en tidig lyhört genomförd kartläggning i nära samarbete med vårdnadshavare och elev, i relationsbyggande syfte och för att snabbt få en korrekt bild av behovet av anpassningar (Skolverket, 2009). Även Rivera et al. lyfter fram det viktiga i att på ett tidigt stadium kartlägga graden av KASAM hos eleven, och vid behov sätta in kompensatoriska åtgärder för att höja denna (Rivera et al., 2012). Såsom ovan konstaterats är kartläggningen en mycket viktig första insats som i hög grad dels banar väg för övriga insatser, genom att ge information om elevens behov och möjliga åtgärder och anpassningar som kan vara till hjälp för eleven, och dels, rätt utförd, kan vara första steget i att bygga upp ett samarbete med övrig personal/externa instanser samt bygga en relation och en möjlig allians med elev och vårdnadshavare. Insatsen kan på det viset bereda väg för ökad **hanterbarhet** (genom initierandet av anpassningar och stöd utifrån framkomna behov, via speciallärare och ämneslärare och genom inkopplandet av elevhälsans kompetenser samt eventuella externa kompetenser och i denna process byggandet av en relation till elev och vårdnadshavare) och **begriplighet** (såväl studiemässigt genom anpassningar och stöd som på processnivå om eleven görs delaktig i processen på ett respektfullt, lyhört och inkluderande sätt, med beaktande av elevens synpunkter och tankar) (SOU 2016:94). Fokuserade KASAM-kriterier i det första steget: **Hanterbarhet, begriplighet.**

Steg 2. Nästa steg i arbetet är ett möte med vårdnadshavare. SOU 2016:94 samt Skolverket (2009) betonar vikten av kommunikation och samarbete mellan olika parter, såväl skolpersonal som vårdnadshavare och elev som extern kompetens. Om det är möjligt kan det vara fördelaktigt att intervjua elev och vårdnadshavare var för sig, för att kunna tala öppet och påbörja relationsbyggandet. Vårdnadshavaren kan ha för eleven känsliga kunskaper om behov som skolan kan tillgodose, anpassningar som kan prövas eller andra kunskaper samt råd som kan vara till hjälp i arbetet. Vårdnadshavaren kan med fördel göras delaktig i arbetet, som en samtalspartner, med sina kunskaper om eleven, sin kontaktyta med eleven och sina möjligheter till praktisk hjälp. SOU 2016:94 betonar vikten av att se vårdnadshavaren som en viktig resurs och samarbetspartner i arbetet för att få eleven tillbaka till skolan (SOU 2016:94). Vårdnadshavaren tillfrågas i detta steg om eleven kan tänka sig ett förutsättningslöst samtal kring sin skolsituation. Lämplig plats och tid för samtalet diskuteras. Om eleven inte kan ta sig in i skolan, kan annan plats diskuteras, eller samtal tas via lämpligt digitalt medium. Vårdnadshavaren tillfrågas om det finns saker som är viktiga att tänka på vid mötet med eleven, språkligt, innehållsmässigt och socialt. Kanske finns det exempelvis lösningar som vårdnadshavaren vet att eleven skulle uppskatta, intressen hos eleven som kan motivera/öka

intresset, eller sociala hänsyn som behöver tas i mötet (SOU 2016:94). Fokuserade KASAM-kriterier: **Hanterbarhet, meningsfullhet.**

Steg 3. Det tredje steget i processen är beroende av vad som händer i steg 2. Är det möjligt, bör ett samtal med eleven bokas in, utan vårdnadshavare. Om detta inte är möjligt, väljs istället steg 5 nedan. Vid samtalet, om ett sådant äger rum, tillfrågas eleven om sin syn på skolan, om sina mål, vilka utmaningar som finns samt om önskade möjliga anpassningar. I detta samtal är lyhördheten för elevens tankar central; lyhördhet och tidigt bejakande av genomförbara önskemål är en viktig förtroendebyggande faktor. I det lyssnande individcentrerade arbetet byggs värdefulla relationer som lägger grunden till möjligheter att utmana i ett senare skede, och grunden läggs till anpassningsarbete och olika typer av insatser (SOU 2016:94). Andersson (2013) betonar vikten av att eleven aktivt inkluderas i arbetet genom en tydlig inbjudan att medverka som en respekterad samtalspart, och att arbetet påbörjas utifrån elevens perspektiv, med eleven som subjekt, och med full information till eleven om både det problematiska i situationen, och om de möjligheter som finns att förbättra denna och tänka framåt (Andersson, 2013). Fokuserade KASAM-kriterier: **Begriplighet, Hanterbarhet, Meningsfullhet.**

Steg 4. Efter mötet, om ett sådant har ägt rum, sker återkoppling med vårdnadshavare för att stämna av elevens upplevelser samt förbereda nästa steg.

Steg 5. Om eleven är ovillig att ta ett samtal kring sin skolsituation, föreslås ett möte mellan eleven och studie- och yrkesvägledare, för att väcka elevens intresse för skolan och skapa motivation att ta ett möte kring skolsituationen. Mötet kan vid behov genomföras via telefon eller digitalt medium. SOU 2016:94 betonar studie- och yrkesvägledarens roll tidigt i motivationsarbetet, såväl på processnivå som i den konkreta skolsituationen. Studie- och yrkesvägledaren har enligt SOU 2016:94 unika möjligheter att förtydliga sambandet mellan önskat yrke och möjlig utbildning och motivera hemmavarande elever att återgå till skolan och delta i skolarbete, genom att upplysa och stärka elever utifrån var de befinner sig. Informationen från studie- och yrkesvägledaren kan sedan tas till utgångspunkt för en bredare diskussion kring skolsituationen, med diskussion av studieplan, mål och behov av anpassningar, i en inkluderande dialog med eleven och i samarbete med skolans övriga personal (SOU 2016:94). Fokuserat KASAM-kriterium: **Meningsfullhet.**

Steg 6. Efter mötet sker återkoppling med vårdnadshavare för att stämna av elevens upplevelser samt förbereda nästa steg. Om mötet inte kunnat hållas, avtalas ett nytt försök till möte enligt punkt 5 eller punkt 3, i sällskap av vårdnadshavare eller via ett digitalt medium om detta anses behövt.

Steg 7. Samråd med rektor, elevhälsa, eventuella externa kompetenser samt ämneslärare om möjliga anpassningar och lösningar. SOU 2016:94 lyfter fram vikten av att i ett tidigt skede utnyttja elevhälsans kompetens när det gäller förebyggande av långtidsfrånvaro, då detta slags problematik behöver bemötas med det breda kunnande som återfinns i ett elevhälsoteam, för att vid behov kunna sätta in medicinska, psykologiska och psykosociala insatser. Fokuserade KASAM-kriterier: **Begriplighet, hanterbarhet.**

Steg 8. Efter samrådet sker återkoppling med vårdnadshavare för att stämma av elevens upplevelser samt förbereda nästa steg.

Steg 9. Steg 9 är ett möte med eleven med utgångspunkt i elevens samtal med studie- och yrkesvägledare. Vid detta möte diskuteras en konkret studieplan utifrån elevens framtidsplaner, samt möjligheter till stöd och anpassningar utifrån skolans resurser (inventerade under punkt 7). Elevens delaktighet och önskemål lyfts här fram i ett horisontellt präglat samtal. Andersson (2013) och Chou (2013) betonar vikten av delaktighet och stort medinflytande från eleven, och att eleven bjuds in som en respekterad samtalspart (Andersson, 2013; Chou, 2013). Även SOU 2016:94 lyfter fram elevens delaktighet som en avgörande framgångsfaktor, och betonar särskilt vikten av att elevens röst kommer fram tidigt i kartlägningsarbetet (SOU 2016:94). Om möjligt görs i detta steg ett schema i samråd med eleven, i enlighet med elevens behov. I samråd med eleven bestäms hur arbetet ska utföras: i klass, i mindre grupp, kanske enskilt, samt vilka anpassningar och stöd som kommer att förekomma. Schemat stäms noga av med eleven så att eleven känner sig trygg med lokaler, förflyttningar, sociala situationer m.m., och eleven förbereds inför vad som ska ske vid första undervisningstillfället. Häggkvist betonar vikten av ett väl avvägt schema med väl valda lokaler och sociala hänsyn för att undvika otrygghetskänslor inför skolsituationen. Skolverket betonar vikten av ett väl avvägt lagom tätt schema med hänsyn till elevens behov, kopplat till en studieplan med konkreta mål, och god framförhållning (Häggkvist, 2000; Skolverket, 2009). Även SOU 2016:94 lyfter fram fördelarna med ett tätt schema, utan längre avbrott och strötid (SOU 2016:94). Avslutningsvis görs med eleven en överenskommelse om ett upplägg, och en första tid bokas in för undervisning. Vid val av undervisningssituation vid de första undervisningstillfällena är det viktigt att eleven är delaktig och medbestämmande, och att de första undervisningstillfällena är noga anpassade efter elevens behov. Enligt Giota (2013) ökar möjligheten att välja hur och när aktiviteter ska genomföras elevernas intresse och engagemang för uppgifter och för det egna lärandet. Möjligheten till inflytande och val samt mediering, anpassning av undervisning och redovisningsformer är, menar Giota, centrala faktorer för elevens känsla av engagemang och delaktighet. Det är i samspelet med läraren, i de förtroendefulla relationerna, det respektfulla

bemötandet och lyssnandet på elevens önskemål och behov som känslan av delaktighet och motivation växer fram (Giota, 2013). Fokuserade KASAM-kriterier: **Begriplighet, Hanterbarhet, Meningsfullhet**. Om ett möte med studie- och yrkesvägledare inte kommer till stånd, gå tillbaka till steg 6 ovan.

Steg 10. Efter mötet sker återkoppling med vårdnadshavare för att stämma av elevens upplevelser samt förbereda nästa steg.

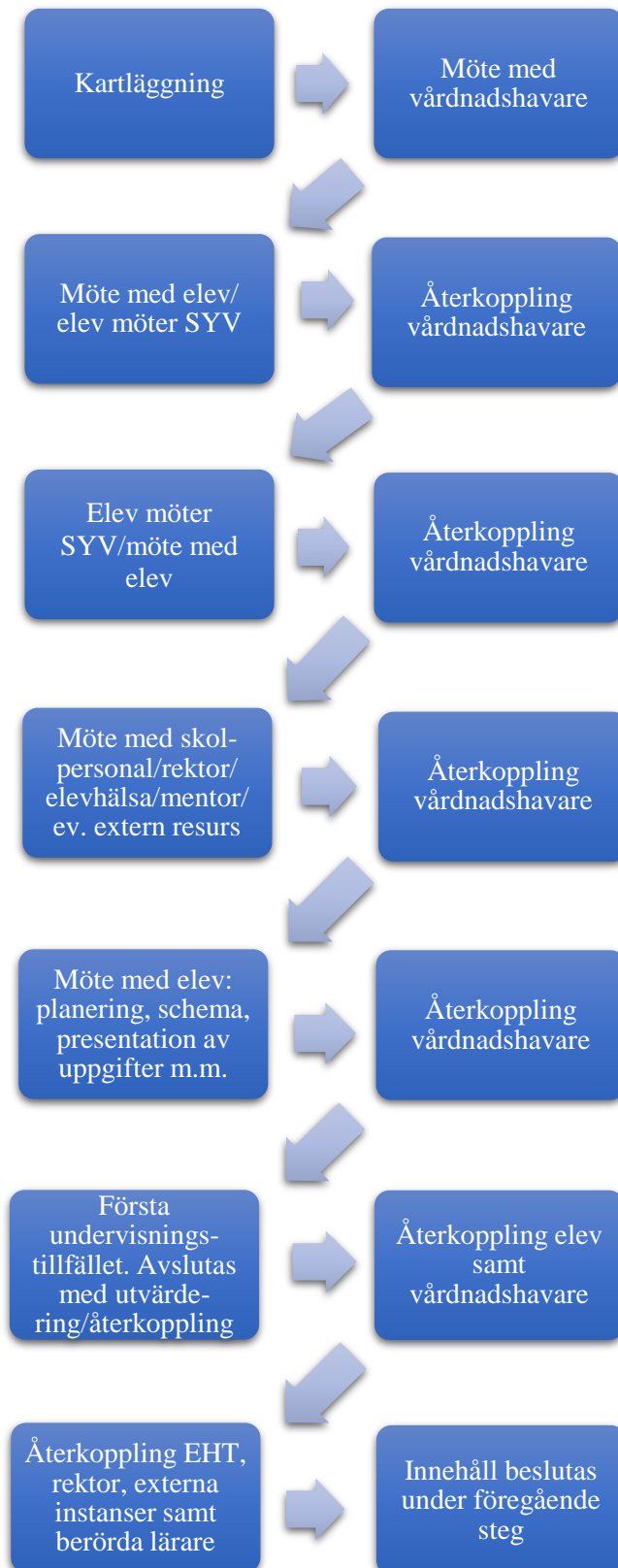
Steg 11. Första undervisningstillfället genomförs i enlighet med överenskommelser gjorda i steg 9, med beaktande av elevens behov och önskemål, i samarbete med vårdnadshavare samt med aktuella ämneslärare. Särskild vikt läggs vid trygghet, bemötande och studiero, kritiska faktorer i skolsituationen enligt Barnombudsmannen (2015), samt språklig och social tillgänglighet med stöd och anpassningar vid behov (SOU 2016:94; Skolverket, 2009). Efter arbetspass/arbetsdag görs en utvärdering med eleven, med ett framåtblickande mot nästa tillfälle. I denna utvärdering är det viktigt att elevens synpunkter och önskemål kommer fram och bekräftas (Andersson, 2013; Chou, 2013). Avsluta med en utvärdering och planering av nästa arbetsdag, samt introduktion av de uppgifter som kommer att tas upp då, för förberedelse och trygghet (Giota, 2013; Skolverket, 2009). Fokuserade KASAM-kriterier: **Begriplighet, Hanterbarhet**. Om ett undervisningstillfälle inte kunnat genomföras, stäm av med vårdnadshavare och planera ett nytt tillfälle, vid behov med nya anpassningar.

Steg 12. Efter undervisningstillfället sker återkoppling med vårdnadshavare för att stämma av elevens upplevelser samt förbereda nästa steg.

Steg 13. Återkoppling/diskussion EHT, rektor, externa instanser samt berörda lärare.

Steg 14. Detta steg bestäms under steg 13.

Figur 5: Möjlig arbetsgång, steg för steg

En arbetsgång – ett flexibelt stöd, inte ett hinder

Ovanstående arbetsgång är tänkt som ett stöd i arbetet, en möjlig modell som anpassas efter de behov som föreligger. Alla elever och skolsituationer är olika, och stegen kan naturligtvis därför se olika ut. Kanske krävs det många försök innan ett steg kan genomföras. Kanske kan flera steg kombineras eller göras i omvänd ordning. Med goda kunskaper om olika forskningsbaserade arbetsmetoder, och en arbetsgång att utvärdera och förändra efter de egna behoven ökar dock, förhoppningsvis, sannolikheten för att förutsättningarna för skolåtergång kan optimeras.

Sammanfattning och slutsatser

Hemmasittare i grundskolans senare skolår är en elevgrupp med stora behov av stöd och anpassningar. Arbetet med att få dessa elever att återgå till och upprätthålla skolgång kräver stora kunskaper och noggranna avvägningar. I ovanstående systematiska litteraturstudie har utgångspunkt tagits i aktuell forskning och aktuella utredningar och rapporter. Syftet har varit att genom en litteraturstudie undersöka vilka arbetssätt och förhållningssätt som aktuell forskning lyfter fram som framgångsfaktorer för att bryta hemmasittarproblematik och främja närvaro och motivation hos elever i grundskolans senare år i riskzonen för permanentad frånvaro och utebliven gymnasiebehörighet. Därtill har syftet varit att via en syntes av litteraturstudien visa på en möjlig arbetsgång för arbetet, inspirerad av relationell pedagogik och KASAM, med tonvikt på språklig tillgänglighet, samt att klargöra vilken roll specialläraren med inriktning språk-, läs och skrivutveckling kan ha i detta arbete, utifrån följande frågeställning:

Hur beskriver aktuell forskning beprövade tillvägagångssätt och framgångsfaktorer i arbetet med att bryta och/eller förebygga hemmasittarproblematik i grundskolans senare år? Hur förhåller sig dessa forskningsrön till KASAM? Hur kan en syntes av dessa rön och KASAM användas för att bidra till en helhetsförståelse av studerad problembild? Hur kan en sådan syntes sammanfattas i en möjlig arbetsgång? Hur kan speciallärare med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling med utgångspunkt i dessa arbetssätt och framgångsfaktorer arbeta med motiverande, aktiverande och delaktighetsskapande insatser för att bryta och/eller förebygga hemmasittarproblematik, i en språkligt tillgänglig lärmiljö, där eleven uppmuntras att aktivt delta i samtalet kring sin utbildning?

I analysen av genomgångna studier har sju teman framkommit. Dessa teman har infogats i en ram, i form av KASAM, en teori kring vilka faktorer som samverkar för att betinga individers resurser för att hantera svårigheter och utmaningar. Utifrån presenterad forskning och vald teori har utgångspunkten för studien varit att sammanfoga konkreta forskningsresultat kring användbara metoder och förhållningssätt i arbetet med att bryta och förebygga hemmasittarproblematik i ett helhetsgrepp, en syntes med utgångspunkt i KASAM:s grundtankar. Med utgångspunkt i denna syntes har en möjlig forskningsbaserad arbetsgång lagts fram. Arbetsgången är avsedd som ett stöd i arbetet med att bryta frånvaro och främja närvaro och motivation hos elever i grundskolans senare skolår i riskzonen för hög permanentad skolfrånvaro och påföljande risk för utebliven gymnasiebehörighet. Framkomna teman i analysen är:

- *tidig kartläggning, snabba insatser och samarbete med elevhälsan*
- *fysisk lärmiljö*
- *skolan som social mötesplats*
- *språklig tillgänglighet och språklig inkludering*
- *studie- och yrkesvägledarens roll*
- *delaktighet, inflytande och individualisering*
- *schemaläggning*

Dessa teman har analyserats och fogats samman med KASAMS faktorer *begriplighet, hanterbarhet* och *meningsfullhet*, i en analys av hur anpassningsarbete och insatser kan arrangeras för att skapa optimala förutsättningar för skolåtergång och fungerande skolgång för studerad elevgrupp. I analysen påvisades en tydlig samverkan mellan olika teman och faktorer på ett sätt som tydliggör vikten av djupgående kunskaper om elevens helhetssituation och behov i skolmiljön, vikten av samarbete med elevhälsan och studie- och yrkesvägledare, vikten av arbetet med språklig tillgänglighet samt vikten av delaktighetsskapande samarbete med elev och vårdnadshavare. Tre teman löpte genom samtliga KASAM-faktorer, och framstod genomgående som centrala för höjandet av KASAM: *tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete med elevhälsan, delaktighet, inflytande och individualisering* samt *språklig tillgänglighet och språklig inkludering*. Dessa teman, konstaterades det, kan ses som grundläggande vid arbete med elever med hemmasittarproblematik.

Diskussion

Metoddiskussion

Den systematiska litteraturstudien har som metod flera fördelar, men naturligtvis även sina begränsningar, något som blivit tydligt under arbetet med ovanstående undersökning. En systematisk litteraturstudie innebär en analys och en sammanställning av aktuell forskning inom ett ämnesområde, utifrån ett urval av studier utvalda från vissa kriterier. På så vis skapas en överblick över olika forskningsresultat över tid, av en kontrollerad kvalitet. Metoden gör det möjligt att på relativt kort tid få en bred och djupgående bild av ett forskningsfält, utan egen empiri och egna fältundersökningar. Möjligheten att ta del av resultaten från studier med stora resurser och av hög vetenskaplig kvalitet ger en omfattande tillgång till såväl värdefull information som möjliga välunderbyggda tolkningar och diskussioner. Den systematiska

avsökningen utifrån exklusionskriterier, valda utifrån studiens syfte, ökar sannolikheten för att relevant litteratur identifieras; detta bidrar till studiens validitet. En noggrann dokumentation, som redovisas utförligt, ökar även studiens replikerbarhet (Eriksson Barajas et al., 2013). En stor fördel med den använda metoden, som kommit fram i arbetet, är möjligheten till överblick över ett komplext ämnesområde, som kräver många delförklaringar för att till fullo kunna förstås. I detta arbete har ett bredare studium skett av ett problemkomplex, en blandning av utmaningar och svårigheter, som tillsammans konstituerar ett utanförskap, vars brytande förutsätter en analys av de enskilda, tillsammans betingande faktorerna. Bredden i materialet, med olika discipliner, infallsvinklar och förklaringsmodeller, speglar väl specialpedagogikens karaktär av tvärvetenskapligt arbetsfält, med rik ämnesmässig bredd i förklaringsmodeller och teoribildning, då individers mående, motivation, inläring, sociala beteende, skolbyggnaders utformning m.fl. ofta komplext samverkande faktorer ska bedömas för att ge en helhetsbild av en förlängd skolmiljö och dess möjligheter och utmaningar för individen.

Vilka är då metodens svagheter, och hur har de hanterats? En viktig faktor är vikten av källkritisk överblick i arbetet. Även forskning präglas av trender och tids- och/eller miljöbundna strömningar och kulturella/geografiska skillnader, som granskaren måste förhålla sig till och försöka att se utifrån. Det kan handla om ett sätt att förklara ett fenomen, som under en period eller i en region slår igenom och blir populärt, medan fenomenet några år senare förklaras på ett annat sätt. Ett sätt att hantera detta är välja en studie som spänner över en längre tid, och att välja diversifierat material, som speglar ämnet ur olika vinklar och utifrån olika förklaringsmodeller. I ovanstående studie har spannet för undersökningen varit 20 år, och det geografiska spannet samt spannet i infallsvinklar och discipliner stort, något som möjliggjort en sådan överblick. Detta innebär naturligtvis samtidigt en risk för att förklaringsmodeller och förhållningssätt som idag anses mindre aktuella tillåts färga undersökningens resultat. Möjligheten till överblick och diversitet försvåras av tendensen till avgränsning till en närbesläktad kultursfär genom språkliga begränsningar. Detta har varit fallet i ovanstående undersökning, som genom begränsningen till ett svensk/engelskspråkigt urval avgränsat undersökningen till en svenskspråkig/engelskspråkig kultursfär, vilket naturligtvis kan antas påverka förhållningssätt och synsätt på avhandlad problematik. En stor geografisk spridning till trots återstår frågan hur resultatet hade blivit om språkliga inskränkningar, och därmed inskränkningar i kultursfärer och utbildningstraditioner, saknats. Skiftningar i materialet kunde även noteras mellan den svenskspråkiga litteraturen, med tyngdpunkt på stora statliga utredningar, myndighetsrapporter och fokus på behov av utveckling av skolmiljö och undervisning, samt mer diversifierad internationell universitetsanknuten forskning med större

fokus på eleverna. Materialet som helhet har tätt sig brett, med belysning av ämnet ur olika synvinklar, om än med en viss tonvikt på svenska skolförhållanden. Dessa har på grund av syftet naturligt har stått i förgrunden i undersökningen, som också i ett tidigt skede inspirerats av senare års svenska skoldebatt i frågan och statliga satsningar inom området.

En annan avvägning som tagit tid och krävt noggrann prövning är urvalsarbetet. Hur ska man ställa sig till material som ter sig relevant för studien, men som inte uppfyller PESICO-kraven? Ett exempel är en utredning av studie- och yrkesvägledarens roll i skolan. Denna utredning innehöll för undersökningen relevant information, men då utredningen inte uppfyllde PESICO-kraven, och bedömdes som alltför nischad mot en enskild aspekt av målbilden, valdes denna bort. Flera liknande avvägningar gjordes. I detta arbete var PESICO-instrumentet ett värdefullt urvalsinstrument för undvikande av godtycke och problematiska bedömningsprocesser. Eriksson Barajas diskuterar frågan, och betonar vikten av genomtänkt urvalsinstrument och stringent bruk av detta för att kunna hantera och sovra stora mängder material. Denna synpunkt har beaktats. Samtidigt finns, naturligtvis, risken för att det i denna process har försvunnit värdefullt material, något författaren är medveten om, och delvis försökt kompensera med en bred och relativt omfattande litteraturöversikt i början av studien.

Specialpedagogiska implikationer

Ovanstående studie tar upp ett centralt arbetsområde inom det specialpedagogiska fältet: inkluderingsarbete och arbete med elever med stora behov av stöd och anpassningar, med språkliga anpassningar som en central del av anpassningsarbetet, ett område som tydligt knyter an till det specialpedagogiska kärnuppdraget, och i synnerhet till uppdraget för speciallärare med inriktning språk- samt läs/skrivutveckling. Ämnet för studien, reaktiva och förebyggande arbetsinsatser för att bryta långvarig problematisk frånvaro, ofta knuten till behov av stöd och anpassningar, ter sig specialpedagogiskt relevant. Studiens fokus, kartläggning av sårbarhetsfaktorer och strategier för att möta fokuserad elevgrupp, ligger nära det specialpedagogiska uppdraget att utreda behov och utmaningar hos individer och i lärmiljön, göra lärmiljön tillgänglig för alla elever och ta fram och pröva ett individanpassat arbetssätt (SFS 2011: 186).

Enligt SFS 2011: 186 (examensordningen för speciallärare) tillhör det speciallärarens roll att identifiera, analysera och bidra till att undanröja hinder och svårigheter i lärmiljöer. En viktig del av detta arbete, och särskilt angeläget för specialläraren med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling, är ett språkligt tillgängliggörande arbetssätt, som gör undervisningen språkligt inkluderande och låter eleven delta i samtalet kring den egna utbildningen och i en språkligt

anpassad, inkluderande lärsituation. Samordnande och rådgivande arbete med språklig anpassning och språklig inkludering i fokus är en naturlig del av uppdraget för specialläraren med specialisering språk-, skriv- och läsutveckling, då denne har rollen av en kvalificerad rådgivare i frågor som rör barns språk-, skriv- och läsutveckling (SFS 2011:186; SOU 2016:94). Detta arbete är i högsta grad en central del av anpassningsarbetet med studerad elevgrupp, då språklig tillgänglighet och delaktighet är nyckelfaktorer för höjandet av KASAM och förebyggande av språkligt, socialt och kunskapsmässigt utanförskap och till dessa knuten sänkt begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet.

I studien diskuteras samband mellan aktiva anpassnings/inkluderings-insatser och sannolikheten för återgång till och fullföljande av skolgång. Ämnesområdet, bakgrund till variationer i skolframgång och fullföljande av skolgång med hänsyn till faktorer som språklig anpassning, sociala faktorer, miljöfaktorer, struktur, miljö, kartläggningsarbete, inkludering och bemötande inbegriper studiet av flera faktorer som har stor relevans i specialpedagogiskt arbete. Kartläggning av faktorer för skolframgångar/skolmotgångar av detta slag ligger nära det specialpedagogiska kärnuppdraget att kartlägga relevanta studieförmågepåverkande faktorer hos individer och i lärmiljö för att därigenom ge redskap för att bemöta individuella behov och utmaningar/sårbarhet hos elever, såväl proaktivt (genom ökad möjlighet att upptäcka och förebygga) som reaktivt (genom ökad förståelse för elever som befinner sig i den beskrivna situationen, och därmed bättre förutsättningar för en lyckad insats) (SFS 2011: 186).

Resultatdiskussion och avslutande reflektioner

Hemmasittarproblematik och insatser, stöd och anpassningar i arbetet med att möta detta slags utmaningar har diskuterats livligt i den pedagogiska debatten på senare år, med flera statliga utredningar och direktiv, och ett stort antal studier i ämnet. Elever med ogiltig frånvaro har blivit fler, såväl i Sverige som globalt (Skolinspektionen, 2010). Arbetet för att få denna elevgrupp att återgå till en fungerande skolgång är angeläget, då följderna av permanentad frånvaro ofta blir mycket allvarliga och långtgående.

I olika slags rapporter (se exempelvis SOU 2016:94) lyfts ofta fram betydelsen av förebyggande insatsarbete för att tidigt bryta negativ närvarotendens. Fokus i statliga direktiv har ofta legat på förebyggande insatser och tidiga insatser vid begynnande problematisk frånvaro, i form av tidigt uppmärksammande av hög frånvaro, och tidig kontakt med vårdnadshavare. Problematiken är dock inte sällan redan utvecklad då den konstateras, exempelvis då en elev skrivs in vid en ny skolenhet. Ett fungerande arbetssätt även i detta skede ter sig därför angeläget. I ovanstående studie av metoder för brytande och förebyggande av

hemmasittarproblematik har fokus till stor del legat på elever som redan befinner sig i denna situation.

I studiens analyser och förslag till arbetsgång betonas faktorer som tidig kartläggning, snabba insatser och samarbete med elevhälsan fysisk lärmiljö, skolans roll som social mötesplats, språklig tillgänglighet och språklig inkludering, studie- och yrkesvägledarens roll, vikten av delaktighet, inflytande och individualisering och schemaläggning som viktiga delkomponenter i höjandet av elevens KASAM, och därmed förmågan att hantera svårigheter och utmaningar i skolsituationen. Detta är ett många gånger grannliga arbete som kräver stora kunskaper, fingertoppskänsla och överblick över olika faktorer i skolmiljön och hos individen. En komplex problematik skapar ett stort kunskapsbehov. I detta arbete är struktur och forskningsbaserad metodik till god hjälp för att skapa dynamik i processen, få överblick och inte fastna i problembeskrivning och uppgivenhet. Bred kunskap om olika bakgrundsfaktorer är härvid avgörande, tillsammans med flexibilitet i bedömning och bemötande. Hemmasittarproblematik är *ett* symptom med ett stort antal bakomliggande faktorer; varje individ som hamnat i denna situation måste bemötas med öppenhet, kunskap, flexibilitet och fördomsfrihet. En metod för detta slags arbete måste därför alltid förutsätta att brukaren har stort tålamod och breda förkunskaper, samt är beredd att pröva och ompröva olika infallsvinklar och metoder i en arbetsprocess, präglad av lyhördhet, fingertoppskänsla och utvecklad kommunikation, med elevens tankar och förslag till lösningar i förgrunden.

Fokus för studiens framlagda arbetsgång har varit brytande av en utvecklad hemmasittarproblematik. Detta fokus kan naturligtvis diskuteras. Är det inte bättre att satsa på förebyggande arbete? Är inte strukturförändringar, generellt utvecklande av skolans lärmiljöer och tydliga rutiner för tidigt upptäckande av oroväckande tendenser värda att prioritera? Är inte förebyggande arbete generellt att föredra gentemot ett reaktivt förhållningssätt? Diskussionen är viktig. Hemmasittare som fenomen kan ses som symptom på flera bakomliggande orsaker: samhällsförändringar, sociala förändringar, förändringar i ungdomars mående och hälsa m.m. I studien ovan har vi sett en rad olika delförklaringar till fenomenet. Ur ett skol-utvecklingsperspektiv är hemmasittare dock att se som symptom på en otillräcklighet, ett utvecklingsbehov från skolans sida. Hur kan lärmiljöer, arbetssätt och bemötande utvecklas för att kunna fånga upp och möta de skiftande behoven i denna elevgrupp? Hur kan de i analysen av skolans lärmiljö framkomna utvecklingsförslagen användas i en generell utveckling av skolans lärmiljöer och bemötandearbete på ett sätt som förebygger såväl detta slags problematik som med denna besläktade problemställningar? Vilken roll kan specialläraren med inriktning språk-, skriv- och läsutveckling ha i detta anpassningsarbete?

I föreliggande arbete har aktualiserats en rad utvecklingsområden i skolan, med generell betydelse för skolmiljön, trivseln i skolan och elevers möjlighet att fullt ut delta i en inkluderande skolmiljö, anpassad för alla elevers behov. Vikten av kunskap på individnivå, individualisering och delaktighet, fysisk och social lärmiljö, språklig anpassning och inkludering, studiemotiverande insatser, samarbete med elevhälsan och schemaläggning som en del av ett övergripande höjande av elevers KASAM i skolan är bara några av de utvecklingsområden som kommit fram i den översyn av skolmiljön som helhet, som är en grundläggande förutsättning för det slags kartläggnings-, utvecklings- och anpassningsarbete som är nödvändigt för att vända en så långt gången utveckling som den som fokuserats i denna studie. Extremfallen belyser systemfelen, patienterna speglar sjukdomarna i systemet, som ett förstoringsglas riktat mot dess svaga punkter. De känsliga eleverna reagerar bara så mycket starkare och tydligare på vad som troligtvis inte heller är optimalt för många av de elever som lyckas upprätthålla sin skolgång trots brister och utvecklingsbehov i skolmiljöer, undervisning och bemötande. Som så ofta i arbetet med anpassningar och inkluderingsökande skolutvecklingsarbete blir det tydligt att många av de hänsyn och strategier som gynnar denna grupp också gynnar andra elever. Med detta synsätt kan det insatsinriktade och förebyggande arbetet med hemmasittare utvidgas till en mer positiv, bredare ansats, en del av en större utvärdering och ett större arbete för utveckling av skolans lärmiljöer, undervisning och bemötande, i arbetet med skapandet av en inkluderande lärmiljö för alla.

Slutord

Ovanstående arbete har genom sin metod, en systematisk litteraturstudie, naturligt fått en teoretisk inriktning. Syftet har varit att skapa en systematisk överblick över möjliga metoder och relevanta aspekter som framkommer i den forskning som bedrivits i ämnet de senaste tjugo åren, sätta in dessa i en teoretisk ram och skapa ett redskap, en utgångspunkt för arbetet med fokuserad elevgrupp. I ett tidigt skede av arbetet inbegrep undersökningen två fallstudier med prövande av framkomna metoder. Av tids- och utrymmesskäl fick denna del uteslutas. Resultaten var dock positiva, och författaren ser tillämpade studier med prövande av utvecklad arbetsgång med fokus på höjandet av KASAM i linje med undersökningsresultaten i form av fallstudier som ett intressant nästa steg. En större undersökning, inbegripande ett större antal fallstudier på olika skolenheter med olika förutsättningar, med prövande av arbetsgång, metoder och förhållningssätt som lyfts fram i ovanstående arbete, och en sammanvägning av dessas resultat och de i dessa framkomna utvecklings/förbättringsförslagen, ter sig som ett naturligt nästa steg i utvecklandet av en metod för förebyggande och brytande av hemmasittar-

problematik i grundskolans senare skolår. Som ovan påpekats kan syftet med en sådan studie i högsta grad breddas, och ligga till grund för en generell översyn och utveckling av skolan i inkluderande syfte, förebyggande såväl hemmasittarproblematik som andra typer av utmaningar i skolans lärmiljöer.

Referenser

Antonovsky, A. (2005). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och kultur.

Andersson, H. (2013). *En bro mellan högstadiet och gymnasieskolans individuella program – Elever med erfarenheter av det individuella programmet berättar*. Malmö Studies in Educational Sciences Licentiate Dissertation Series 2013:28, Lunds universitet. Malmö: Helena Andersson. Hämtad 2020-01-25 från:
<https://muep.mau.se/bitstream/handle/2043/14376/En%20bro%20mellan%20högstadiet.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

Aspelin, Jonas (red). (2013). Vad är relationell pedagogik? I *Relationell specialpedagogik – i teori och praktik*. Kristianstad: Respektive författare

Autism- och Aspergerförbundet. (2010). *Autism- och Aspergerförbundets medlemsundersökning om skolfrånvaro*. Hämtad 2019-12-09 från:
www.autism.se :<https://www.autism.se/RFA/uploads/nedladningsbara%20filer/skolfranvaro2010.pdf>

Baker, M.L., Sigman, J.N., & Nugent, M.E. (2001). *Truancy reduction: Keeping students in school*. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Hämtad 2019-12-09 från:
<https://eric.ed.gov/?id=ED468296>

Barnombudsmannen. (2015). *#Välkommen till verkligheten. Barn och unga om samhällets stöd vid kränkningar och trakasserier i skolan*. Stockholm: Barnombudsmannen. Hämtad 2019-12-09 från:
<https://www.barnombudsmannen.se/barnombudsmannen/vart-arbete/arsrapporteringar/valkommen-till-verkligheten/>

Bruce, B, Ivarsson, U, Svensson, A-K & Sventelius, E. (2016). *Språklig sårbarhet i förskola och skola – BARNET, språket och pedagogiken*. Lund: Författarna och Studentlitteratur.

Bryman, A. (2001). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Alan Bryman och Liber AB

Bühler, M., Karlsson, A. & Österholm, T. (2018). *Lågaffektivt bemötande och problematisk skolfrånvaro*. Lund: Studentlitteratur.

Chou, F. (2013). "Nothing about us without us!" – *Youth-led solutions to improve high-school completion rates*. Langley, B.C.: Trinity University, Canada. Hämtad 2020-01-02 från:
https://www.twu.ca/sites/default/files/chou_f.pdf
<https://www.campbellcollaboration.org/blog/how-should-we-summarize-bodies-of-evidence-the-emerging-evidence-architecture-for-knowledge-brokering.html>

Ekstrand, B. (2015). *What it takes to keep children in school: a research review*, Educational Review, 67:4, 459-482, DOI: 10.1080/00131911.2015.1008406. Hämtad 2019-12-09 från:
<http://dx.doi.org/10.1080/00131911.2015.1008406>

Eriksson Barajas, K., Forsberg, C & Wengström, Y. (2013). *Systematiska litteraturstudier i utbildningsvetenskap - Vägledning vid examensarbeten*. Stockholm: Natur & Kultur.

Friberg, P., Karlberg, M., Sundberg, I. och Palmer, R. (2015). *Hemmasittare och vägen tillbaka – Insatser vid långvarig skolfrånvaro*. Gustavsberg: Magelungen Utveckling AB, Martin Karlberg, Ingvar Nilsson och Columbus Förlag.

Giota, J. (2013). *Individualiserad undervisning i skolan – en forskningsöversikt*. Vetenskapsrådets rapportserie, 3. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Gladh, M. & Sjödin, K. (2014). *Tillbaka till skolan: metodhandbok i arbetet med hemmasittande barn och unga*. (upplaga 2). Stockholm: Gothia Fortbildning.

Gren Landell, M. (2018). *Främja närvaro – Att förebygga frånvaro i skolan*. Malin Gren Landell och Natur & Kultur.

Hunt, M.K., & Kopko, D.R. (2000). Predicting high school truancy among students in the Appalachian south. *Journal of Primary Prevention*, 30.

Häggqvist, S. (2000). *Ungdomsfrånvaro. Ett mått på skolans arbetsmiljö och ungdomars hälsa*. Arbetslivsinstitutet. Rapport nr 2000:7. Hämtad 2020-01-03 från: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/4247/1/ah2000_07.pdf

Jesson, K. J., Matheson, L & Lacey, M. F. (2011). *Doing your Literature Review*. Sage 42
Nilholm, C. (2014). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.

KVA (2010). *School, learning and mental health: a systematic review*. Stockholm: Hälsoutskottet, Kungliga Vetenskapsakademien.

Maddox, S.J., & Prinz, R.J. (2003). School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6. Hämtad 2019-11-12 från: <https://psycnet.apa.org/record/2003-04622-003>

Maxwell, L.E. (2016). School building condition, social climate, student attendance and academic achievement: A mediation model. *Journal of Environmental psychology*, 46.

Nettelbladt, U & Salameh, E-K (red.) (2007). *Språkutveckling och språkstörning hos barn: del 1*. Lund: Författarna och Studentlitteratur

Nilholm, C. (2007). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur AB.

Regeringen. (2015). *Att vända frånvaro till närvaro*. Dir. 2015:119. Regeringskansliet. Hämtad 2019-12-09 från: <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/kommittedirektiv/2015/11/dir.-2015119/>

Repstad, P. (1993). *Närhet och distans – Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Rivera, F., García-Moya, I., Moreno, C. and Ramos, P. (2013). Developmental contexts and sense of coherence in adolescence: A systematic review. *Journal of Health Psychology*, 18(6), 800-812. doi:10.1177/1359105312455077

Roos, Carin. (2019). *Att göra en specialpedagogisk studie – kul och strul*. (Power point, föreläsning 19-04-12). Hämtad 2019-12-22 från:

<https://hkr.instructure.com/courses/1579/files?preview=180957>

SFS 2011:186: *Examensordning Speciallärarexamen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet. Hämtad 2019-12-09 från:

<http://rkrattsdb.gov.se/SFSdoc/11/110186.PDF>

Skolinspektionen. (2016a). *Omfattande ogiltig frånvaro i Sveriges grundskolor*.

(Skolinspektionens rapport 40 - 2015:2855). Hämtad 2019-12-09 från:

<https://www.skolinspektionen.se/sv/Beslut-och-rapporter/Publikationer/Granskningsrapport/Kvalitetsgranskning/omfattande-ogiltig-franvaro-i-sveriges-grundskolor/>

Skolinspektionen. (2016b). *Omfattande frånvaro. En granskning av skolors arbete med omfattande frånvaro*. (Skolinspektionens rapport 40 - 2015:2855 - Fördjupad studie).

Hämtad 2019-12-09 från:

https://www.skolinspektionen.se/globalassets/publikationssok/granskningsrapporter/kvalitetsgranskningar/2016/omfattande-franvaro/omfattande_franvaro_kvalitativ_rapport.pdf

Skolverket. (2010). *Skolfrånvaro och vägen tillbaka. Långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan ur elevens, skolans och förvaltningens perspektiv*. (Rapport 341.)

Hämtad 2019-12-09 från:

<https://www.regeringen.se/4acea2/contentassets/c6f8ed98249143d8ae36790304deab29/att-vanda-franvaro-till-narvaro-dir.-2015119.pdf>

Skolverket. (2010). *Skollag (2010:800)*. Stockholm: Skolverket. Hämtad 2020-03-31 från:

https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800

Skolverket. (2014). *Frånvaro och närvaro i gymnasieskolan – en nationell kartläggning*.

Stockholm: Skolverket. Hämtad 2020-12-27 från:

<https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a65b450/1553965914787/pdf3354.pdf>

Skolverket. (2008). *Rätten till utbildning: om elever som inte går i skolan*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket. (2009). *Skolan och Aspergers syndrom. Erfarenheter från skolpersonal och forskare*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket. (2011). *Läroplan för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet*.

Hämtad 2019-12-09 från:

<https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr11-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet>

SOU 2016:94. *Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera*. Stockholm: Wolters Kluwer. Hämtad 2019-12-09 från:

<https://www.regeringen.se/contentassets/77af60bb1e264076b19e879d53d5b58a/saknad-uppmärksamma-elevers-franvaro-och-agera-sou-201694.pdf>

Strand, A. (2013). *Skolk ur elevernas och skolans perspektiv: en intervju- och dokumentstudie*. Avhandling: Högskolan i Jönköping

Stukát, S. (2005). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Staffan Stukát och Studentlitteratur.

Sveriges Riksdag, Utbildningsdepartementet. (2010). *Skollag. (2010:800)*.

Hämtad 2019-12-10 från:

https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800

UNICEF Sverige. (2009). *Barnkonventionen – FN:s konvention om barnens rättigheter*.

Stockholm: UNICEF Sverige. Hämtad 2019-12-09 från:

<https://unicef.se/barnkonventionen/las-texten#hela-texten>

Vetenskapsrådet. (2011). *God forskningssed*. Hämtad 2019-12-09 från:

<https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2017-08-29-god-forskningssed.html>

Bilagor

Bilaga 1: Presentation av ingående studier

I undersökningen ingående studier presenteras nedan för översikt.

Titel: *En bro mellan högstadiet och gymnasieskolans individuella program – Elever med erfarenheter av det individuella programmet berättar.*

Författare: Andersson, H.

Publicerad: 2013.

Publikation: Licentiatuppsats.

Publicerad i/av: MAH/Lu: *Malmö Studies in Educational Sciences.*

Syfte: Bidra med kunskap om elevers upplevelser av hur specialpedagogisk verksamhet framträder under deras skoltid på högstadiet, på individuellt program och på nationellt program. Fokus på inkluderingsarbete från elevens perspektiv.

Metod/datainsamling: Djupintervjuer, s.k. livsberättelser, i form av semistrukturerade intervjuer med fokus enligt angivet syfte. Omfattande problematisering kring metoden. Kvalitativ studie, induktiv analys.

Deltagare: 10 elever som studerat vid individuella programmet och nu studerar vid nationellt program.

Resultat/tolkning: Förf. lyfter utifrån genomförda djupintervjuer fram fördelarna med en "adhokratisk" skolorganisation, med nära samarbete mellan olika professioner, flexibilitet, individualisering och ökad elev-läro-tid.

Titel: *#Välkommen till verkligheten. Barn och unga om samhällets stöd vid kränkningar och trakasserier i skolan.*

Författare: Barnombudsmannen

Publicerad: 2015.

Publikation: Rapport (från statlig myndighet).

Publicerad i/av: Barnombudsmannens årliga rapport 2015.

Syfte: Bidra med kunskap om hur samhällets stöd fungerar då barn och ungdomar utsätts för kränkningar eller trakasserier i skolan.

Metod/datainsamling: Semistrukturerade intervjuer av berörda elever på olika skolor kombinerade med enkäter till Sveriges samtliga kommunala skolhuvudmän samt ett slumpmässigt urval av enskilda skolhuvudmän.

Deltagare: 89 ungdomar som upplevt problematisk skolmiljö med kränkningar och otrygghet. 382 skolhuvudmän besvarade utskickad enkät.

Resultat/tolkning: Lyfts fram vikten av trygg fysisk skolmiljö med hög vuxennärvaro, snabba insatser och engagerad personal. Lyfts fram att en otrygg skolmiljö i hög grad riskerar att bidra till ökad ogiltig frånvaro.

Titel: *"Nothing about us without us!" – Youth-led solutions to improve high-school completion rates.*

Författare: Chou, F.

Publicerad: 2013.

Publikation: Avhandling (Thesis).

Publicerad i/av: Master of Arts in Counselling Psychology, Trinity Western University.

Syfte: Bidra med kunskap om berörda ungdomars syn på skolinitierade insatser för att förebygga hög frånvaro och avhopp från skolutbildningar.

Metod/datainsamling: Longitudinell studie i samband med ett statligt projekt. Löpande

dokumentation av utvecklingsarbetet och återkommande intervjuer med 18 elever mellan 15 och 19 år, som samtliga hoppat av sin ordinarie skolgång och påbörjat skolgång vid aktuell enhet. I studien kombineras två metoder: *YPAR (Youth-led Participatory Action Research)*, en metod som bygger på att göra sårbara elever aktiva i en forskningsstödd process för att förbättra undervisning och samhällseliga stöttande funktioner, och *ECIT, (Enhanced Critical Incident Technique and participatory action research)*, en teknik för direkt observation av mänskligt beteende i verkliga situationer, i kombination med noggrant uppföljande av bakgrund och orsaker till skeenden och beteenden, och därefter utarbetande och prövande av lösningar som utvärderas. Studien löper över två år, och är en kombination av strukturerad och semistrukturerad deltagande observation samt semistrukturerade intervjuer.

Deltagare: 18 elever mellan 15 och 19 år, som hoppat av sin ordinarie skolgång och påbörjat skolgång vid i studien fokuserad särskild skolenhet.

Resultat/tolkning: Lyfts fram vikten av fungerande relationer med skolpersonal och studiekamrater, flexibilitet, psykosocialt och studiemässigt stöd, elevinflytande, mindre, frivilligt präglade studiegrupper och positiv förstärkning.

Titel: *Individualiserad undervisning i skolan – en forskningsöversikt.*

Författare: Giota, J.

Publicerad: 2013.

Publikation: Rapport.

Publicerad i/av: *Vetenskapsrådets rapportserie, 3.* Vetenskapsrådet i samarbete med Skolverket.

Syfte: Granska individualisering som begrepp och praktik i svensk grundskola.

Metod/datainsamling: Forskningsöversikt.

Deltagare: Ett urval av aktuell forskning i form av 351 avhandlingar, rapporter, vetenskapliga artiklar, utredningar och översikter.

Resultat/tolkning: Lyfter vikten av elevdelaktighet, elevinflytande och respektfullt, lyhört bemötande som viktiga framgångsfaktorer för ökad motivation och skolnärvaro.

Titel: *Elevfrånvaro. Ett mått på skolans arbetsmiljö och ungdomars hälsa.*

Författare: Häggqvist, S.

Publicerad: 2000.

Publikation: Vetenskaplig rapport (artikel), del av större utredningsprojekt.

Publicerad i/av: *Arbete och hälsa*, Arbetslivsinstitutets vetenskapliga skriftserie.

Syfte: Ur ett preventivt arbetsmiljöförbättrande och hälsobefrämjande perspektiv beskriva psykosocialt belastande situationer i arbetsmiljön som bidragit till att elever varit frånvarande från skolan.

Metod/datainsamling: Enkätstudie.

Deltagare: 248 elever i de senare skolåren på en grundskola i Nacka kommun.

Resultat/tolkning: Betonar vikten av otrygghet i skolmiljön som en viktig faktor för ogiltig frånvaro. Betonar vikten av arbete för ökad trygghet i skolmiljön, med bl.a. ökad vuxennärvaro, tryggare miljö och elevaktivering i trygghetsarbetet.

Titel: *School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables.*

Författare: Maddox, S.J, Prinz, R.J.

Publicerad: 2003.

Publikation: Forskningsartikel/rapport.

Publicerad i/av: *Clinical Child and Family Psychology Review.*

Syfte: Bidra med kunskap om elevers anknytning till sin skola, hur dessa anknytningsmönster

påverkar deras närvaro och hur anknytningsmönstren kan påverkas genom olika åtgärder.
Metod/datainsamling: Forskningsöversikt, genomgång av aktuell forskning i form av 83 avhandlingar, rapporter, vetenskapliga artiklar och utredningar.

Deltagare: Översikt över aktuell forskning inom området.

Resultat/tolkning: Lyfts fram betydelsen av elevers anknytning till skolans personal, och betonas vikten av relationsbyggande arbete utifrån en konstaterad överrepresentation av ogiltig frånvaro bland elever med litet förtroende för/dålig relation till skolpersonalen.

Titel: *School building condition, social climate, student attendance and academic achievement: A mediation model.*

Författare: Maxwell, L.E.

Publicerad: 2016.

Publikation: Forskningsartikel.

Publicerad i/av: *Journal of Environmental psychology, 46.*

Syfte: Bidra med kunskap om hur närvaro, skolprestationer och socialt klimat är kopplade till skolans fysiska arbetsmiljö/skolbyggnadens utformning och skick i några grundskolor i New York.

Metod/datainsamling: Fallstudie. I studien sammanvägdes olika delbedömningar: 1: Bedömning av skolbyggnadens skick och utformning, 2: Socialt klimat bedömt utifrån mätverktyget *The Learning Quality Survey*, 3: Närvarostatistik, 4: Studieresultat vid standardiserade test i matematik och engelska, 5: Tillgång till fri skollunch för eleverna, samt 6: Andelen elever med minoritetsbakgrund.

Deltagare: 236 grundskolor i New York studerades enligt ovan.

Resultat/tolkning: Konstaterades ett tydligt samband mellan den fysiska skolmiljön, skolbyggnadens utformning och skick, och den sociala miljön och trivseln i skolan, faktorer som i sin tur tydligt påverkade frånvaro/närvaro.

Titel: *Skolan och Aspergers syndrom - erfarenheter från skolpersonal och forskare. Rapport 334.*

Författare: Skolverket.

Publicerad: 2009.

Publikation: Rapport (från statlig myndighet).

Publicerad i/av: Skolverket.

Syfte: Bidra med kunskap inom handikappolitiken på skolområdet genom att belysa skolsituationen för elever med diagnosen Aspergers syndrom, belysa framgångsfaktorer i arbetet samt ge underlag för diskussion och reflektion åt de i skolan verksamma: rektorer, lärare och andra pedagoger som i något sammanhang arbetar med elever i svårigheter.

Metod/datainsamling: Enkätundersökning samt fallstudie.

Deltagare: Enkätundersökning: Berörd personal på 122 grund- och gymnasieskolor som tagit emot elever med berörd diagnos. Skolorna har valts ut från sex kommuner med skiftande förutsättningar samt kompletterats med fristående skolor för ökad bredd i underlaget. 10 av dessa skolor har därefter följts upp i fallstudier i form av intervjuer med rektor, lärargrupp och skolhälsopersonal.

Resultat/tolkning: Betonas vikten av att arbeta mot segregerade undervisningsformer, och av anpassningar av skolmiljön i inkluderande och tillgängliggörande syfte. Betonas att bristande anpassningar riskerar att bidra till hög frånvaro.

Titel: SOU 2016:94 - *Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera – presentation av och betänkande över utredningen Att vända frånvaro till närvaro – en utredning om problematisk elevfrånvaro (Regeringen, 2015).*

Författare: Gren Landell, M. et al. (Utredningsgrupp).

Publicerad: 2016

Publikation: Utredningssvar/betänkande.

Publicerad i/av: Statens offentliga utredningar.

Syfte: Kartlägga elevers problematiska frånvaro i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan och sameskolan, analysera orsakerna till frånvaron och föreslå hur skolans arbete med att främja närvaro och vidta åtgärder vid frånvaro kan förbättras. Belysa hur lärare, rektorer och övrig skolpersonal hanterar elevers frånvaro, utreda hur kommuner och andra huvudmän fullgör sina skyldigheter när det gäller att bevaka att skolplikten efterlevs, belysa elevhälsans roll när det gäller att främja närvaro och förebygga frånvaro, undersöka hur värdegrundsarbete, t.ex. avseende trygghet och studiero, kan främja närvaro och förebygga frånvaro, hur samverkan mellan huvudmännen för skolor, hemkommuner, socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri fungerar när det gäller frånvaro samt presentera exempel på hur man kan arbeta med samverkan för att förebygga frånvaro och främja närvaro samt sprida kunskap om hur arbetet med närvarofrämjande åtgärder kan bedrivas och förbättras.

Utredningen ska även föreslå nödvändiga författningsändringar.

Metod/datainsamling: Kombination av enkätstudie, fallstudier av grundskoleenheter, intervjuer samt webbenkäter och inhämtande av synpunkter och kunskap via tre referensgrupper kombinerat med samarbete med ett antal statliga utredningar, myndigheter och arbetsgrupper.

Deltagare: Enkäten skickades ut till samtliga grundskoleenheter i Sverige. 15 slumpmässigt utvalda grundskoleenheter djupgranskades i fallstudier. Rektorer i 14 skolenheter har intervjuats. Webbenkät om skolans elevhälsans arbete med frånvaro har i samarbete med Statistiska Centralbyrån genomförts på 1324 skolenheter. Remissgrupper: Grupp 1: Skolverket, Skolinspektionen, Specialpedagogiska skolmyndigheten, Sameskolstyrelsen, Sveriges Kommuner och Landsting (SKL), Friskolornas riksförbund, Idéburna skolors riksförbund, Diskrimineringsombudsmannen, Myndigheten för delaktighet, Barnombudsmannen samt den Nationella samordnaren för den sociala barn- och ungdomsvården. Grupp 2: Representanter för elevhälsa, skolpersonal och andra aktörer nära eleven. I den ingår representanter för Riksföreningen för skolsköterskor, Svenska Skolläkarföreningen, Sveriges Psykologförbunds yrkesförening för psykologer i förskola och skola (Psifos), Sveriges Skolkuratorers förening, Sveriges Skolledarförbund, Svenska Föreningen för Barn- och Ungdomspsykiatri, Svenska Föreningen för Specialpedagogik, Lärarnas Riksförbund, Lärarförbundet, Sveriges Elevkårer, Riksföreningen Hem och Skola, Nationell Samverkan för Psykisk hälsa och SSR-Socionom. Grupp 3: Intresseorganisationer: Attention, Autism- och Aspergerförbundet, Maskrosbarn, Handikappförbundens samarbetsorgan (HSO), Föreningen för barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning (FUB), Synskadades Riksförbund (SRF), Barn i behov, Familjehemmens riksförbund, RFSL Ungdom, Hörselskadades Riksförbund (HRF) och Afasiförbundet/Talknuten. Utöver detta har utredningen samarbetat med: Samordnaren för unga som varken arbetar eller studerar (U 2015:06) Gymnasieutredningen (U 2015:01) Utredningen om en läsa-skriva-räkna-garanti (U 2015:04) Utredningen om kvalitet i utbildningen för elever med vissa funktionsnedsättningar (U 2013:02) Utredningen om hjälpmedel, teknik och metoder för delaktighet och självbestämmande (S 2015:08) Skolkommissionen (U 2015:03) Nationell samordnare för den sociala barn- och ungdomsvården (S2014/6314/FST) Utredningen om nationell samordnare för utveckling och samordning av insatser inom området för psykisk hälsa (S 2015:09) Delegationen för unga till arbete (A 2014:06) Kommissionen för jämlik hälsa (S 2015:02).

Resultat/tolkning: Utredningen konstaterar stora behov av åtgärder och lägger fram ett stort antal förslag och tolkningar.

Bilaga 2: Kvalitetsgranskning av ingående studier

Studie	Syfte/frågeställningar beskrivs	Metod och frågeställningar beskrivs	Upplägg/design	Urval	Data-insamling	Analys/Tolkning
<i>En bro mellan högstadiet och gymnasieskolans individuella program – Elever med erfarenheter av det individuella programmet berättar.</i>	Ja.	Ja.	Semistrukturerade djupintervjuer, induktiv analys.	Snöbollsurval: 10 elever som studerat vid individuella programmet och nu studerar vid nationellt program. Bortfall diskuteras men redovisas inte i detalj.	Intervjuer.	Lyfts fram fördelarna med en ”adhokratisk” skolorganisation, med nära samarbete mellan olika professioner, flexibilitet, individualisering och ökad elevlärartid.
<i>Välkommen till verkligheten. Barn och unga om samhällets stöd vid kränkningar och trakasserier i skolan.</i> Stockholm: Barnombuds- mannen.	Framgår tydligt, beskrivs dock inte explicit utifrån begreppen Syfte och Frågeställning.	Metod beskrivs, frågeställningar framgår men skrivs inte ut explicit.	Intervju/enkätbaserad rapport på teman, med semistrukturerade intervjuer, enkäter till huvudmän samt sammanfattning och slutsatser i varje tematisk del.	Intervju: framgår ej i detalj hur urvalet gått till. 89 ungdomar, 51 flickor, 38 pojkar som upplevt problematisk skolmiljö/kränkningar /otrygghet (icke-sannolikhetsurval. Enkäter till samtliga kommunala skolhuvudmän (representativt urval) samt slumpmässigt urval av enskilda huvudmän (Sannolikhetsurval). 382 svar, svarsfrekvens 74 %. Bortfall redovisas inte.	Intervjuer, enkäter	Lyfts fram vikten av trygg fysisk skolmiljö med hög vuxennärvaro, snabba insatser och engagerad personal.

<i>"Nothing about us without us!" – Youth-led solutions to improve high-school completion rates.</i>	Ja.	Ja.	Longitudinell projektstudie: dokumentation av utvecklingsarbetet och återkommande intervjuer enl. YPAR&ECIT	Bekvämlighetsurval, icke-sannolikhetsurval: 18 elever mellan 15 och 19 år som samtliga hoppat av sin ordinarie skolgång och påbörjat skolgång vid aktuell enhet/i aktuellt projekt. Inget bortfall.	Strukturerad/semi-strukturerad deltagande observation/semi-strukturerade intervjuer.	Lyfts fram vikten av fungerande relation med skolpersonal och studiekamrater, flexibilitet, psykosocialt och studiemässigt stöd, elevinflytande, mindre, frivilligt präglade studiegrupper och positiv förstärkning.
<i>Elevfrånvaro. Ett mått på skolans arbetsmiljö och ungdomars hälsa.</i>	Ja.	Ja.	Rapport av enkätstudie utförd i en kommunal skola. Del av ett större projekt kring frånvaro.	248 elever i de senare skolåren på en grundskola i Nacka kommun. Enkät delades ut i helklass under lektioner och samlades in av undervisande lärare. Sannolikhetsurval. Bortfall redovisas inte.	Enkätstudie.	Betonas vikten av otrygghet i skolmiljön som faktor för ogiltig frånvaro. Betonas vikten av arbete för ökad trygghet i skolmiljön, med bl.a. ökad vuxennärvaro och elevaktivering i trygghetsarbetet.
<i>School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables.</i>	Ja.	Ja.	Forskningsöversikt.	Ett tematiskt urval av aktuell forskning i form av 83 avhandlingar, rapporter, vetenskapliga artiklar och utredningar. Icke-sannolikhetsurval. Bortfall redovisas inte.	Genomgång av aktuell forskning.	Lyfts fram betydelsen av elevers anknytning till skolpersonal, betonas vikten av relationsbyggande arbete utifrån en konstaterad överrepresentation av ogiltig frånvaro bland elever med litet förtroende för/dålig relation till skolpersonalen.
<i>Skolan och Aspergers syndrom - erfarenheter från skolpersonal och forskare. Rapport 334.</i>	Beskrivs tydligt men inte under egen rubrik.	Beskrivs tydligt men inte under egen rubrik.	Rapport (från statlig myndighet) utifrån enkätundersökning samt fallstudier.	Enkätundersökning: Berörd personal på 122 grund/gymnasieskolor som tagit emot elever med berörd diagnos. Icke-sannolikhetsurval. Skolorna har valts ut	Enkäter, fallstudier.	Betonas vikten av att arbeta mot segregerade undervisningsformer, och av anpassningar av skolmiljön i inkluderande och tillgängliggörande syfte.

				från sex kommuner med olika förutsättningar samt kompletterats med fristående skolor. Sannolikhetsurval. Bortfall redovisas inte.		Betonas att bristande anpassningar riskerar att bidra till hög frånvaro.
SOU 2016:94 - <i>Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera</i>	Ja, dock inte under egen rubrik.	Ja.	Enkätstudie, fallstudier av grundskoleenheter, intervjuer samt webb-enkäter och inhämtande av synpunkter och kunskap via tre referensgrupper kombinerat med samarbete med ett antal statliga utredningar, myndigheter och arbetsgrupper.	Samtliga grundskoleenheter i Sverige, 15 slumpmässigt utvalda grundskoleenheter (sannolikhetsurval), rektorer i 14 skolenheter har intervjuats (icke-sannolikhetsurval). Webbenkät för elevhälsan på 1324 skolenheter (representativt urval). 3 remissgrupper med myndigheter och statliga/privata organisationer. Bortfall diskuteras, men redovisas inte i detalj.	Enkätstudie, fallstudier av grundskoleenheter, intervjuer samt webbenkäter och inhämtande av synpunkter och kunskap via tre referensgrupper kombinerat med samarbete med ett antal statliga utredningar, myndigheter och arbetsgrupper.	Utredningen konstaterar stora behov av åtgärder och lägger fram ett stort antal förslag och tolkningar.
<i>School building condition, social climate, student attendance and academic achievement: A mediation model.</i>	Ja.	Ja.	Fallstudier: sammanvägning av olika faktorer på ett antal skolor, med fokus på fysisk arbetsmiljö.	236 grundskolor i New York. Representativt urval. Bortfall redovisas inte.	Bedömning av byggnadens skick och utformning, socialt klimat bedömt utifrån mätverktyget <i>The Learning Quality Survey</i> , närvaro-statistik, studieresultat, tillgång till fri skollunch för eleverna, samt andel elever med minoritetsbakgrund.	Konstaterades ett tydligt samband mellan den fysiska skolmiljön, skolbyggnadens utformning och skick, och den sociala miljön och trivseln i skolan, faktorer som i sin tur tydligt påverkade frånvaro/närvaro.
<i>Individualiserad undervisning i skolan – en forskningsöversikt.</i>	Ja, dock inte under egen rubrik.	Ja.	Forskningsöversikt: genomgång av aktuell forskning.	Ett urval av 351 avhandlingar, rapporter, vetenskapliga artiklar, utredningar	Genomgång av aktuell forskning.	Lyfter vikten av elevdelaktighet, elevinflytande och respektfyllt, lyhört bemötande

				och översikter. Icke- sannolikhetsurval. Bortfall redovisas inte.		som viktiga framgångsfaktorer för ökad motivation och skolnärvaro.
--	--	--	--	---	--	--

Bilaga 3: Teman, representerade i ingående studier

Studie	Tidig kartläggning, snabba insatser, samarbete m elevhälsan	Fysisk lärmiljö	Skolan som social mötesplats	Språklig tillgänglighet, inkludering och språkligt utvecklande arbetssätt	Studie/yrkesvägledarens roll	Delaktighet, inflytande, individualisering	Schemaläggning
<i>En bro mellan högstadiet och gymnasieskolans individuella program – Elever med erfarenheter av det individuella programmet berättar.</i>			X			X	
<i>Välkommen till verkligheten. Barn och unga om samhällets stöd vid kränkningar och trakasserier i skolan.</i>		X					
<i>“Nothing about us without us!” – Youth-led solutions to improve high-school completion rates.</i>			X			X	
<i>Elevfrånvaro. Ett mått på skolans arbetsmiljö och ungdomars hälsa.</i>		X					X
<i>School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables</i>			X				
<i>Skolan och Aspergers syndrom - erfarenheter från skolpersonal och forskare. Rapport 334.</i>	X	X		X			X
<i>SOU 2016:94 - Saknad! Uppmärksamma eleverns frånvaro och agera</i>	X		X	X	X	X	X

<i>School building condition, social climate, student attendance and academic achievement: A mediation model.</i>		X					
<i>Individualiserad undervisning i skolan – en forskningsöversikt</i>				X	X	X	

Bilaga 4: Arbetsgång, kommenterad fältversion

1. Ta del av befintlig information om eleven: kartläggningsmaterial, åtgärdsprogram, anteckningar, överlämning från tidigare skola m.m. (SOU 2016: 94, Skolverket, 2009; för extra läsning se Gren Landell, 2018). Fokuserade KASAM-kriterier: **Hanterbarhet, begriplighet.**
2. Tala med vårdnadshavaren och få en så tydlig bild som möjligt av elevens behov, utmaningar och bakgrund till oviljan att gå till skolan. Kanske har vårdnadshavaren kunskaper om specifika behov som skolan kan tillgodose, anpassningar som kan prövas eller andra kunskaper/råd som kan hjälpa. Kanske erbjuder sig vårdnadshavaren att hjälpa till i arbetet. Försök att skapa en allians med vårdnadshavaren kring det gemensamma syftet. Tillfråga vårdnadshavaren om eleven kan tänka sig ett förutsättningslöst samtal kring sin skolsituation. Diskutera lämplig plats för samtalet. Om eleven inte kan ta sig in i skolan, kan annan plats diskuteras, eller samtal tas via lämpligt digitalt medium. Fråga vårdnadshavaren om det finns saker som är viktiga att tänka på vid mötet med eleven, språkligt, innehållsmässigt och socialt. Kanske finns det exempelvis lösningar som vårdnadshavaren vet att eleven skulle uppskatta, intressen hos eleven som kan motivera/öka intresset, eller sociala hänsyn som behöver tas i mötet. Om eleven är ovillig att ta ett samtal kring sin skolsituation, föreslå ett möte mellan eleven och studie- och yrkesvägledare, för att väcka elevens intresse för skolan och skapa motivation att ta ett möte kring skolsituationen (SOU 2016:94; Skolverket, 2009; för extra läsning se även Gren Landell 2018 samt Friberg 2015). Fokuserade KASAM-kriterier: **Hanterbarhet, meningsfullhet.**
3. Möte mellan läraren och eleven (eller mellan studie- och yrkesvägledare och eleven, se ovan). Om eleven inte dyker upp, kontakta vårdnadshavare och diskutera ett nytt möte med eller utan vårdnadshavare. Vid ett möte med eleven bör det dubbla syftet beaktas: relationsbyggande/förtroendeskapande och delaktighetsskapande/tillgängliggörande. Lyssna öppet och bekräftande på elevens tankar kring skolan. Är dessa exempelvis mycket negativa får detta bli utgångspunkten för samtalet, utan pekpinningar. Anpassa språk och använda begrepp efter elevens nivå och begreppsvärld. Fråga eleven om hur hon/han vill ha det i skolan – miljö, undervisning, social situation, tider m.m. Fråga vad eleven upplever som utmanande. Bekräfta elevens synpunkter och sikta på en konsensus, ett gemensamt mål, exempelvis ett möte med studie- och yrkesvägledare, och att hitta ett arbetssätt, ett schema och en miljö som känns möjliga för eleven. Fråga

vid behov eleven om möjliga framtidsplaner för att hitta en dragpunkt för motivation/meningsfullhet. Bekräfta/bejaka dessa mål och skapa om möjligt en allians med eleven kring uppnåendet av dessa. Om möjligt avsluta mötet med en överenskommelse om nästa steg. Kanske kan eleven tänka sig att prova på en anpassad undervisningssituation, anpassad efter elevens önskemål. Kanske vill eleven redan nu diskutera ett schema. Kanske vill eleven gå hem och fundera över sina behov och önskemål i skolan. Om eleven visar tecken på att vara trött eller på att inte vilja prata mer, avslutas samtalet, för att ge eleven ett så bra första intryck som möjligt. Eleven tackas och elevens önskemål bekräftas, om möjligt jakande, så att eleven kan gå ifrån mötet och känna att de egna önskemålen blev hörda och tillgodosedda. Efter mötet, kontakta vårdnadshavaren och ge återkoppling. Håll återkopplingen så positiv som möjligt för att vårdnadshavaren ska berömma eleven, varigenom relationen till eleven samt en eventuell allians förstärks. En orolig vårdnadshavare ger en orolig elev; en lugn, positiv vårdnadshavare ger en lugnare, mer positiv elev (Andersson, 2013; Chou, 2013; Giota, 2013; SOU 2016:94; Maddox & Prinz, 2003; Skolverket, 2009; för extra läsning se även Gren Landell 2018 samt Friberg 2015). Fokuserade KASAM-kriterier: **Begriplighet, Hanterbarhet, Meningsfullhet.**

4. Återkoppling vårdnadshavare, diskutera elevens reaktioner, nästa steg samt eventuella behov och stöd från vårdnadshavaren för att uppnå detta (Se ovan steg 2).
5. Möte mellan eleven och studie- och yrkesvägledare (eller mellan läraren och eleven). Ge studie- och yrkesvägledaren god information i förväg om elevens intressen, önskemål, behov och skolsituation inklusive betygssituationen, samt annan information som kan vara behjälplig vid samtalet. Delge studie- och yrkesvägledaren skolans vilja att genomföra anpassningar och ge eleven stöd för att uppnå de mål eleven har. Efter samtalet, tala med studie- och yrkesvägledaren och vårdnadshavare om resultatet (SOU 2016: 94). Fokuserat KASAM-kriterium: **Meningsfullhet.**
6. Återkoppling vårdnadshavare. Diskutera elevens reaktioner samt nästa steg (Se ovan punkt 2).
7. Om föregående steg uppnåtts: Samråd med rektor, elevhälsa och ämneslärare om möjliga anpassningar och lösningar. Vilka lokaler finns? Hur kan ämneslärarna anpassa uppgifter efter elevens behov och önskemål inom ramen för ämneskraven? Lyft särskilt språkliga anpassningar i tillgängliggörande och inkluderande syfte. Finns andra förslag till lösningar utifrån elevens behov och önskemål? Kanske kan vissa typer av uppgifter upplevas som mer lättillgängliga/intressantare/motiverande för eleven vid första

tillfället? Kanske kan ämneslärarna presentera uppgifterna för eleven, om denne inte önskar arbeta i helklass? Ge personalen den information den behöver för att kunna göra rätt anpassningar och bemöta eleven på ett optimalt sätt. Ta gärna in information om uppgifter m.m. för att kunna diskutera eventuella anpassningar av materialet i tillgängliggörande syfte, och presentera detta för eleven (SOU 2016:94; Skolverket, 2009; Giota, 2013). Fokuserade KASAM-kriterier: **Begriplighet, hanterbarhet.**

8. Återkoppling med vårdnadshavare, diskutera nästa steg och eventuellt stöd från vårdnadshavare (Se ovan punkt 2).
9. Boka in ett möte med eleven och utgå från vad eleven och studie- och yrkesvägledaren kom fram till. Forma om möjligt en allians med eleven kring elevens mål, och diskutera hur eleven kan uppnå dessa med stöd och anpassningar. Gör om möjligt upp ett schema med eleven, och bestäm med eleven hur arbetet ska utföras: i klass, i mindre grupp, kanske enskilt. Vilka ämnen vill eleven fokusera på? Vilka mål har eleven? Vilka tider är lämpliga? Vilken typ av stöd behöver eleven? Behöver eleven till exempel språkliga anpassningar, förklaringar, anpassat material eller stödprogram? Kom om möjligt överens om ett upplägg, och boka in en första tid för undervisning. Presentera gärna vad eleven kommer att få arbeta med vid första tillfället. Kontakta därefter vårdnadshavare och ge så positiv återkoppling som möjligt, samt diskutera praktiska frågor kring elevens önskemål, transportbehov, behov av stöd från vårdnadshavaren etc. Om eleven inte dyker upp, gå tillbaka till punkt 2 ovan (Andersson, 2013; Chou, 2013; Giota, 2013; SOU 2016:94; Maddox & Prinz, 2003; Skolverket, 2009; för extra läsning se även Gren Landell 2018 samt Friberg 2015). Fokuserade KASAM-kriterier: **Begriplighet, Hanterbarhet, Meningsfullhet.**
10. Återkoppling vårdnadshavare (Se ovan punkt 2).
11. Första undervisningstillfället. Undervisningen kan, efter elevens behov och önskemål, ske antingen i klass, mindre grupp eller, om eleven är i behov av detta, i form av enskild undervisning. Om undervisningen sker i klass bör eleven förberedas på arbetsområde och uppgifter, för att kunna hantera situationen på bästa sätt. Ämneslärarna bör vara förberedda och stötta eleven, och exempelvis speciallärare kan finnas med i bakgrunden och vid behov ge stöd. Finns särskilda sociala behov bör dessa tillgodoses genom genomtänkt placering i klassrummet, sociala hänsynstaganden, god kunskap om bemötande hos personalen m.m. Efter arbetspass/arbetsdag görs en utvärdering med eleven, med ett framåtblickande mot nästa tillfälle. I denna utvärdering är det viktigt att elevens synpunkter och önskemål kommer fram och bekräftas, för att öka elevens vilja

att återkomma till skolan. Om observation har varit möjlig kan denna användas som underlag för utvärdering av arbetssätt och behov av anpassningar/stöd vid nästa arbetstillfälle. I detta syfte går också nästa tillfälle igenom: lektioner och uppgifter presenteras, och eleven tillfrågas om behov av anpassningar. Om arbetssättet särskild undervisningsgrupp eller enskild undervisning väljs: se till att vara väl förberedd med utvalda uppgifter som är anpassade efter elevens behov, och gärna också efter elevens intressen. Ha också ett förslag till schema anpassat efter elevens önskemål och skolans möjligheter. Om eleven dyker upp vid första undervisningstillfället bör detta ses som ett tillfälle att skapa en relation till eleven, och avdramatisera skolsituationen. God tid bör finnas att stötta eleven, och eleven bör bemötas lyhört och respektfullt, med en relationell ansats, samt ges stöd på den nivå eleven önskar (eleven kan utmanas i ett senare skede; i detta skede är tillgängligheten viktigare). Avsluta med en utvärdering och planering av nästa arbetsdag, samt introducerande av de uppgifter som kommer att tas upp då (Giota, 2013; SOU 2016:94; Chou, 2013; Andersson, 2013; Skolverket, 2009; Barnombudsmannen, 2015; Häggqvist, 2000; Maddox & Prinz, 2003). Fokuserade KASAM-kriterier: **Begriplighet, Hanterbarhet.**

12. Återkoppling vårdnadshavare (Se ovan punkt 2).
13. Återkoppling/diskussion EHT, rektor, externa instanser samt berörda lärare.
14. Nästa steg bestäms lämpligen under punkt 13.